

Η ΘΕΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ALBRECHT RITSCHL (1822 - 1889) *

Υ Π Ο

ΣΑΒΒΑ ΑΓΟΥΡΙΔΟΥ

Καθηγητού τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

3. Ἡ περὶ ἁμαρτίας διδασκαλία.

Ἄν ὁ τελικὸς σκοπὸς τοῦ Θεοῦ διὰ τὸν ἄνθρωπον, ἦτοι ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἀποτελεῖ τὴν βᾶσιν ἐρμηνείας τῆς δημιουργίας καὶ διακυβερνήσεως τοῦ κόσμου ἐν γένει καθὼς καὶ τῆς σχέσεως μεταξὺ φύσεως καὶ πνευματικοῦ κόσμου, τότε ἡ συμφιλίωσις τῶν ἁμαρτωλῶν ἀνθρώπων μετὰ τοῦ Θεοῦ ἀποτελεῖ τὴν ὁδὸν πρὸς ἐγκαθίδρυσιν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τῆς ἀγάπης Του.

Ἡ ἁμαρτία εἶναι ἡ ἀρνητικὴ προϋπόθεσις τῆς συμφιλίωσης. Ἡ ἀναγνώρισις ὅτι εἴμεθα ἁμαρτωλοὶ ὡς ἄτομα καὶ ἐν ταῖς σχέσεσιν ἡμῶν πρὸς τοὺς ἄλλους ἀποτελεῖ μέρος τῆς ἀπόψεως τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς τοῦ πρεσβεύει ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία. Δυνάμεθα δὲ νὰ σχηματίσωμεν ἀκριβῆ ἔννοιαν περὶ ἁμαρτίας μόνον διὰ τῆς συγκρίσεώς της πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀγαθοῦ, ἥτις διὰ τὴν χριστιανικὴν πίστιν εἶναι ἡ ἔννοια τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Τοιουτοτρόπως, ἡ ἁμαρτία δύναται νὰ νοηθῆ ὡς ἡ ἀντίθεσις πρὸς τὸ ὕψιστον ἠθικὸν ἀγαθόν. «Ἡ ἁμαρτία εἶναι τὸ ἀντίθετον τοῦ ἀγαθοῦ, καθ' ὅσον αὕτη εἶναι ἰδιοτέλεια, πηγάζουσα ἀπὸ ἀδιαφορίαν ἢ ἔλλειψιν ἐμπιστοσύνης ἐναντι τοῦ Θεοῦ, ἥτις ἐμπιστοσύνη κατευθύνεται πρὸς ἀγαθὰ κατωτέρας σημασίας, χωρὶς νὰ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψιν τὴν ὑποταγὴν τούτων εἰς τὸ ὕψιστον ἀγαθόν» (Αὐτόθι, σελ. 340). Κατὰ τὴν ἀποψιν αὐτὴν ἡ ἁμαρτία εἶναι τι ἀναφερόμενον εἰς σχέσεις. Συνίσταται εἰς τὴν ἀντιστροφὴν τῆς δεούσης σχέσεως τῶν ἀγαθῶν πρὸς τὸ ὕψιστον ἀγαθόν, καταλήγουσα πρακτικῶς εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸ ἀγαθόν. Ἔτσι εἰς τὴν περιοχὴν τῆς βουλήσεως ἡ ἁμαρτία παρουσιάζεται ὡς διαταραχὴ τῆς ἰδεώδους σχέσεως τῆς βουλήσεως πρὸς τὸν τελικὸν σκοπὸν ἢ τὸν Θεόν, ὁ Ὅποῖος ἐκπροσωπεῖ αὐτὸν τὸν σκοπόν. Ἐντὸς τῆς παγκοσμίου τάξεως τοῦτο ἀποτελεῖ πραγματικὴν ἀντίθεσιν» (Αὐτόθι, σελ. 59).

* Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 457 τοῦ προηγουμένου τόμου.

Ὁ Πελάγιος ἀναγνωρίζει τὴν ἀτομικὴν βούλησιν ὡς τὸ ὑποκείμενον τῆς ἁμαρτίας. Ὁ Αὐγουστίνος ὡς τοιοῦτον ὑποκείμενον δέχεται τὴν ἀνθρωπότητα ἐν τῇ ἀρχικῇ αὐτῆς ἐνσωματώσει εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ προπάτορος, τοῦ πρώτου ἁμαρτωλοῦ. Ὁ Ritschl, ἐν πλήρει συμφωνίᾳ πρὸς τὸν Schleiermacher, πιστεύει ὅτι ἀμφότεραι αἱ ἀπόψεις εἶναι δυνατὸν νὰ ἐναρμονισθοῦν, ἂν δεχθῆ κανεὶς ὅτι οἰαδήποτε ἰδιοτελὴς πράξις παρ' οἰουδήποτε προσώπου, ἐνῶ φέρει τὸ πρόσωπον τοῦτο εἰς ἀπεριόριστον σειρὰν σχέσεων πρὸς ὅλα τὰ ἄλλα πρόσωπα, κατευθύνεται, κατὰ διάφορον βεβαίως βαθμὸν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ἀγαθόν, καὶ ὁδηγεῖ εἰς κοινωνίαν τῶν ἀτόμων ἐν τῷ κοινῷ κακῷ. Τοιοῦτοτρόπως ὡς ὑποκείμενον τῆς ἁμαρτίας δύναται νὰ θεωρηθῆ ἡ ἀνθρωπότης ὡς τὸ σύνολον ὄλων τῶν ἀτόμων.

Ὅλοι οἱ βαθμοὶ τῆς συνήθους ἁμαρτίας περιλαμβάνονται ἐν τῇ εὐρείᾳ συνθέσει τῆς ἰδέας τοῦ βασιλείου τῆς ἁμαρτίας. Τὸ βασιλεῖον τοῦτο τῆς ἁμαρτίας πρέπει νὰ νοῆται βάσει τοῦ σκοποῦ τῆς ἁμαρτίας, ὅχι βάσει τῆς διδασκαλίας περὶ προπατορικῆς ἁμαρτίας (Αὐτόθι, σελ. 340).

Κληρονομικὴ ἁμαρτία καὶ ἐνοχὴ διὰ τὰς προσωπικὰς ἁμαρτωλὰς πράξεις δὲν εἶναι δυνατόν, κατὰ τὸν Ritschl, νὰ ἐναρμονισθοῦν ἐν τῇ σκέψει χωρὶς ἀνακριβειαν ἢ sacrificium intellectus. Ποία εἶναι δι' αὐτὸν ἡ ἔννοια τῆς προπατορικῆς ἁμαρτίας; Ἡ προπατορικὴ ἁμαρτία νοεῖται ὡς ἀντιπροσωπεύουσα, ἂν καὶ κατὰ ὑπερβολικὸν τρόπον καὶ μὲ ἀνακριβῆ μέσα παραστάσεως, τὸ γεγονός, καθ' ὃ «ὀμαλαὶ συνθῆκαι πνευματικῆς ζωῆς εἰς τοὺς ἀνθρώπους, λαμβανόμενους ὡς μεμονωμένα καὶ ὡς ἀμοιβαίως συνδεδεμένα ἄτομα, τὴν τροφοδοτοῦν μὲ στοιχεῖα λειτουργίας κατὰ τινὰ νόμον ξένον πρὸς τὴν φύσιν καὶ τοὺς σκοπούς της» (Αὐτόθι, σελ. 349). Ὁ νόμος οὗτος τῆς ἁμαρτίας ἐν τῇ βουλήσει εἶναι ἀποτέλεσμα πάσης πράξεως τῆς βουλήσεως πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς ἐπιθυμίας ἀποκτήσεως δυνάμεως. Ὡς ἐκ τούτου, διὰ τῆς ἀπεριορίστου ἐπαναλήψεως ἰδιοτελῶν ἀποφάσεων, γεννᾶται μία ἄθεος καὶ ἰδιοτελὴς προκατάληψις ἐντὸς ἡμῶν. Διὰ τῆς ἀθελήτου αὐτομάτου δραστηριότητος ἡ ἁμαρτία μεταβιβάζεται ἀπὸ τοῦ ἐνὸς εἰς τὸν ἄλλον. Αὕτη εἶναι ἡ προπατορικὴ ἁμαρτία κατὰ τὸν Ritschl. Ἐν τοιαύτῃ ὁμως περιπτώσει γεννᾶται τὸ ἐρώτημα, τί ἀντιπροσωπεύει διὰ τὸν Ritschl ἡ κατὰ τὴν καθιερωμένην δογματικὴν διδασκαλίαν ἀρχέγονος δικαιοσύνη; Οὗτος γράφει σχετικῶς: «Ἡ εὐαγγελικὴ διδασκαλία περὶ justitia originalis ἐκφράζει τὴν ἄποψιν, καθ' ἣν τὸ χριστιανικὸν ἰδεῶδες πρέπει νὰ ἀποτελῆ στοιχεῖον τῆς περὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐννοίας» (Αὐτόθι, σελ. 331). Εἶναι φανερόν ὅτι εἰς ἀμφότερα τὰ σημεῖα ταῦτα, τῆς προπατορικῆς ἁμαρτίας καὶ τῆς ἀρχικῆς δικαιοσύνης, ὁ Ritschl ἀπομυθεύει τὰς παραδεδομένας διδασκαλίας.

Τώρα, ποία εἶναι ἡ σχέσις ἁμαρτίας καὶ κακοῦ. Ὁ Schleiermacher

φέρει αὐτὰς εἰς στενωπάτην αἰτιώδη σχέσιν, τοῦ ὅλου κακοῦ ἐν τῷ κόσμῳ ἔχοντος τὴν αὐτὴν ἔκτασιν πρὸς τὴν ὑπαρξίν τῆς ἀμαρτίας. Ἀλλὰ τὸ κακὸν ὡς τοιοῦτον, παρατηρεῖ ὁ Ritschl, δὲν εἶναι θρησκευτικῆς σημασίας. Δὲν εἶναι ἡ σχέσις μας ὑποταγῆς εἰς τὸν Θεόν, ἀλλὰ πάντοτε κάποια ἀπαίτησις γεννωμένη ἐκ τῆς ἐλευθερίας μας, ἣτις παρέχει τὸ μέτρον ἐκείνου ποῦ ὀνομάζομεν κακὸν (Αὐτόθι, σελ. 351). Ὁ Ritschl δὲν ἀποδέχεται τὴν διάκρισιν κοινωνικοῦ ἢ ἐμμέσου καὶ φυσικοῦ ἢ ἀμέσου κακοῦ, τὴν ὁποίαν ἔκαμεν ὁ Schleiermacher. «Τὸ κακὸν εἶναι ἐν πάσῃ περιπτώσει ἓνα φυσικὸν γεγονός, τὸ ὁποῖον μᾶς περιορίζει ἐν τῇ χρῆσει τῆς ἐλευθερίας μας καθὼς καὶ εἰς τὴν σύλληψιν καὶπραγματοποίησιν τῶν σκοπῶν μας» (Αὐτόθι, σελ. 352). Τὸ κακὸν δύναται νὰ διακριθῆ εἰς περιπτωτικόν, ἔχον τὴν ἀρχὴν του εἰς ἀπλὰς φυσικὰς αἰτίας, καὶ εἰς κακὸν ἔχον τὰς ρίζας του εἰς τὴν βούλησιν. Ἐν μέγα μέρος τῆς δευτέρας ταύτης τάξεως τοῦ κακοῦ εἶναι τὸ κοινωνικὸν κακόν.

Ἡ ἀμαρτία ἐξ ἄλλου καθορίζεται ἐκ τῆς συγκρίσεως πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς ὃν ὀφείλεται εὐλάβεια καὶ ἐμπιστοσύνη, καὶ ἐκ τῆς θρησκευτικῆς ἐκτιμήσεως τοῦ καθολικοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἐνῶ, ὡς ἐσημειώθη ἤδη, ἡ ἔννοια τοῦ κακοῦ προσδιορίζεται ἐκ τοῦ σχετικοῦ μέτρου τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου. Ἐπίσης, ἡ ἔννοια τοῦ κακοῦ εἶναι σχετικὴ, οὕτως ὥστε ὀρισμένα κακὰ εἶναι δυνατὸν νὰ μετατραποῦν εἰς ἀγαθὰ ἢ εἰς μέσα ὀδηγοῦντα πρὸς τὸ ἠθικῶς καλόν, κάτι τὸ ὁποῖον οὐδέποτε θὰ ἠδύνατο νὰ συμβῆ μετὰ τὴν ἀμαρτίαν (Αὐτόθι, σελ. 353).

Ποῖα ἐκ τῶν κακῶν, ἅτινα γίνονται αἰσθητὰ ὡς ἐμπόδια εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἐλευθερίαν, ἔχουν τὴν σημασίαν τῆς θείας τιμωρίας; Ἀπαντῶν εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ὁ Ritschl ὑποστηρίζει ὅτι, ἀφοῦ πολλὰ κακὰ ἔχουν ἀξίαν διὰ τοὺς ἀνθρώπους ὡς μέσα ἀγωγῆς καὶ δοκιμῆς, ἢ φέρουν μεθ' ἑαυτῶν τὴν δόξαν τοῦ μαρτυρίου, δὲν δυνάμεθα νὰ εἴμεθα βέβαιοι ποῖα κακὰ ἔχουν τὴν ἔννοιαν ποιῶν. «Ἐν αἴσθημα ἀθεραπεύτου ἐνοχῆς εἶναι τὸ μόνον πρᾶγμα ποῦ καθιστᾷ τὸ ἄτομον ἱκανόν, ἂν ἔχη τὸν Θεὸν ἐν νῷ, νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν κατάστασιν του ὡς τιμωρόν» (Αὐτόθι σελ. 364). Τὸ αἴσθημα ἐνοχῆς, κατὰ τὸν Ritschl, συνδέεται μετὰ τὴν θείαν τιμωρίαν. Αὕτη συνίσταται ἀκριβῶς εἰς τὴν συνειδήσιν τῆς ἐνοχῆς, ἣτις ἀποτελεῖ ἔνδειξιν ὅτι ἀπώλεσε τις τὴν κοινωνίαν μετὰ τοῦ Θεοῦ ἢ τὴν θείαν υἰοθεσίαν. Τὸ αἴσθημα ὅτι ἀπώλεσε τις τὸ δικαίωμα τῆς θείας υἰοθεσίας, ποῦ τὸν ἀναγκάζει νὰ θεωρῆ μίαν ἐμπειρίαν ἐξωτερικῶν κακῶν ὡς θείαν τιμωρίαν εἶναι τὸ αἴσθημα ἐνοχῆς ποῦ χωρίζει ἀπὸ τὸν Θεόν. Ἄν θελήσωμεν κατὰ τρόπον ἀφηρημένον νὰ παρουσιάσωμεν τὴν σύνδεσιν μεταξὺ τιμωρίας καὶ ἐνοχῆς, θὰ εἶναι ἀδύνατον νὰ σχηματίσωμεν μίαν πλήρη, οἰκουμένην καὶ πρακτικῶς ἐφαρμοσίμον ἀποψιν περὶ ἠθικῆς ἐνοχῆς χωρὶς τὸ στοιχεῖον τοῦ αἰσθήματος ἐνοχῆς. Ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἰδιοῦ μας ἠθικοῦ προορισμοῦ, ἣτις ἐκφράζεται ἐν τῇ ἐνοχῇ καὶ γίνεται αἰσθητὴ μετὰ πόνου ἐν τῇ συνειδήσει τῆς ἐνοχῆς, χαρακτηρίζεται ὑπὸ τοῦ συνακολουθοῦντος

τούτου στοιχείου ὡς πραγματικὴ ἀνωμαλία τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως (Αὐτόθι, σελ. 56 ἔξ.).

Εἶναι ἡ ἁμαρτία περατόν τι ἢ ἄπειρον; Ὁ Θωμᾶς ὁ Ἀκινᾶτος καὶ ἡ Προτεσταντικὴ ὀρθοδοξία ἐδέχθησαν τὸ ἄπειρον τῆς ἁμαρτίας ὡς προσβολῆς κατὰ τῆς ἀπείρου μεγαλοπρεπειᾶς τοῦ Θεοῦ. Τὴν ἀποψιν ταύτην κατεπολέμησεν ἤδη ὁ Duns Σκῳτός. «Διότι εἴτε τὸ ἄπειρον τῆς ἁμαρτίας δέον νὰ νοηθῇ ἀντικειμενικῶς, ὁπότε προσεγγίζομεν τὸν Μανιχαϊσμόν, εἴτε τοῦτο ἀποτελεῖ ὑποκειμενικὴν ἐντύπωσιν, ὁπότε τοῦτο σημαίνει μόνον ὅτι δὲν δυνάμεθα μὲ ὄλην τὴν δύναμιν τῆς φαντασίας μας νὰ φαντασθῶμεν οὔτε μὲ ὄλην τὴν ἔντασιν τῆς συνειδήσεως ἐνοχῆς ποῦ διαθέτομεν δυνάμεθα νὰ παραστήσωμεν τὴν ἔκτασιν τῆς ἁμαρτίας ἐν χώρῳ καὶ χρόνῳ, καθὼς καὶ τὴν δύναμιν τῆς νὰ διαταράσῃ τὸν κανονικὸν ρυθμὸν τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας. Διὰ τοῦτον ὁμοῦ τὸν λόγον ἡ ἁμαρτία, ὡς προῖον τῶν περιορισμένων δυνάμεων ὅλων τῶν ἀνθρώπων, εἶναι περιορισμένη, περατὴ, καὶ ἀρκοῦντως διαφανῆς εἰς τὴν κρίσιν τοῦ Θεοῦ» (Αὐτόθι, σελ. 369).

Ἡ ἁμαρτία διακρίνεται ὡς ἄγνοια καὶ ὡς τελικὴ στροφὴ ἐναντίον τοῦ ἀνεγνωρισμένως ἀγαθοῦ. Ποίαν ὁμοῦ σχέσιν ἔχει ὁ Θεὸς πρὸς τὴν ἁμαρτίαν, θεωρουμένην ὡς ἄγνοια; Ὁ Schleiermacher ἐθεώρει τὴν ἁμαρτίαν ὄχι ὡς ἀντίθεσιν πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἀλλ' ἀπλῶς ὡς ἀτέλειαν. Ὁ Ritschl τονίζει ὅτι ἡ ἁμαρτία, ἂν καὶ φαινομενικῶς ἀναπόφευκτον προῖον τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως ὑπὸ τὰς δεδομένας συνθήκας τῆς ἀναπτύξεώς της, καθὼς ἀποκτῶμεν συνειδήσιν τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀνεξαρτησίας μας, ἀναγνωρίζεται παρὰ ταῦτα ὡς ἡμῶν ὡς ἐνοχῆ. Ἡ ἁμαρτία εἶναι ἐν πάσῃ περιπτώσει τὸ ἀντίθετον τοῦ ἀγαθοῦ, οἱ δὲ ἁμαρτωλοὶ εἶναι ἐχθροὶ τοῦ Θεοῦ. Ἄλλ' ἡ χριστιανικὴ ἐντολὴ περὶ ἀγάπης πρὸς τοὺς ἐχθροὺς βασιζέται κατ' ἀνάγκην εἰς τὸν ἀντίστοιχον χαρακτήρα τῆς περὶ Θεοῦ ἐννοίας. Οἱ χριστιανοὶ ἀγαποῦν τοὺς ἐχθροὺς των, διότι ὁ Θεὸς ἀγαπᾷ αὐτοὺς καὶ ὅλους τοὺς ἁμαρτωλοὺς, οἱ ὅποιοι θεωροῦνται ἐχθροὶ Του. Τὸ ἐλαττήριον αὐτῆς τῆς ἀγάπης ἀπὸ μέρους αὐτοῦ τοῦ χριστιανοῦ εἶναι ἡ ἐπιστροφή τοῦ ἐχθροῦ, ἀπὸ μέρους δὲ τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ἀπολύτρωσις. Μόνον ἐκεῖ ὅπου βαθμὸς τις αὐτοπροσδιορισμοῦ ἔχει ἐπιτευχθῆ, κατὰ τὸν ὅποιον ἡ θέλησις ἐκλέγει σκοπίμως τὸ κακὸν ὡς τελικὸν σκοπὸν της, ἐκεῖ «πρέπει νὰ θεωρῶμεν τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ ὡς ἀδύνατον» (Αὐτόθι, σελ. 383). Ἄλλ' ὁ Ritschl πιστεύει ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν μίαν τοιαύτην περίπτωσιν. «Τὸ ἐρώτημα ἂν ὑπάρχουν τέτοιοι ἄνθρωποι καὶ ποῖοι εἶναι εὐρίσκεται πέραν τῆς πρακτικῆς μας κρίσεως καὶ τῆς θεωρητικῆς μας γνώσεως» (Αὐτόθι, σελ. 383). Δυνάμεθα ἐπομένως νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ ἁμαρτία θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὡς ἄγνοια, δηλ. ὡς ἰδίωμα τῶν ἀνθρώπων, τὸ ὅποιον δὲν ἐξαντλεῖ οὔτε τελικῶς προσδιορίζει τὴν ἀξίαν των διὰ τὸν Θεὸν (Αὐτόθι, σελ. 381). Τοιοῦτοτρόπως ἡ ἁμαρτία δέον νὰ νοητῆται ὄχι ὡς παρὰ τῷ Schleiermacher μίᾳ ἀπλῇ ἀτέλειᾳ. Ἐπειδὴ ὁμοῦ ὁ ἁμαρτωλὸς εἶναι ἀτελής (ἀγνοεῖ), διὰ τοῦτο ἡ ἁμαρτία

λογίζεται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὡς ἀτέλεια (ἄγνοια). Ἔτσι, καθὼς φαίνεται, ὁ Ritschl πιστεύει ὅτι ἐξηγεῖ διατὶ ἡ ἀγιότης τοῦ Θεοῦ δύναται νὰ συγχωρῇ ἁμαρτίας. Εἶναι φανερόν ὅτι ἡ τάσις τοῦ γερμανοῦ θεολόγου εἶναι νὰ μὴ ἀφίση τίποτε ἀνεξιχνίαστον.

Ὁρθῶς ὁ Ritschl συνδέει τὴν περὶ ἁμαρτίας διδασκαλίαν του πρὸς τὴν περὶ βασιλείας τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν περὶ τῆς ἀγάπης Αὐτοῦ διδασκαλίαν. Εἰς ἀμφοτέρα ὁμοῦ ταῦτα δίδει οὗτος μίαν ἠθικίζουσαν ἔννοιαν καὶ τοιοῦτοτρόπως ἀποδεικνύεται μονομερής, ὅπερ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα αἱ ἔννοιαι τῆς ἐνοχῆς, τιμωρίας καὶ δικαιοσύνης νὰ καταστοῦν ψυχολογικαὶ ἢ ὑποκειμενικαί. Αἱ ἔννοιαι τῆς δικαιοσύνης ἢ τῆς ὀργῆς τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν πραγματικότητα διαγράφονται, ἀφοῦ περιορίζονται μόνον εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς ἀνθρωπίνως ἀπροσδιορίστου ἁμαρτίας κατὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος (E. Schott, Ritschl, ἐν RGG, ἐκδ. 3, τόμ. 5, στ. 1117). Ὡς ἄφεσις τῶν ἁμαρτιῶν θεωρεῖται ἡ ἄρσις τοῦ χωρισμοῦ τοῦ ἁμαρτωλοῦ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, τοῦ χωρισμοῦ τούτου ἀναγνωριζομένου ἐν τῷ αἰσθηματι ἐνοχῆς. Ἡ τοιαύτη σύνδεσις τῆς ἁμαρτίας πρὸς τὸ αἰσθημα ἐνοχῆς παραθεωρεῖ τὴν κοσμικὴν διάστασιν τῆς ἁμαρτίας, ἐκφραζομένης εἰς τὴν ἀσθένειαν, τὸν θάνατον, τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας, τὴν αἰστορικότητα κ.τ.λ. Ὅποῖον αἰσθημα ἐνοχῆς δύναται νὰ ἔχη δι' ὅλα αὐτὰ ὁ ἄνθρωπος; Καὶ ὁμοῦ ὅλα αὐτὰ συνδέονται πρὸς τὸ γεγονός τῆς ἐκπτώσεως καὶ τῆς ἁμαρτίας. Γενικῶς, ὁ Ritschl, ἀκολουθῶν ἐν τούτῳ τὴν Δυτικὴν παράδοσιν, συνδέει μονομερῶς τὴν ἁμαρτίαν πρὸς τὴν βούλησιν, τὴν δὲ ἄφεσιν εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ θεωρήσῃ ἐπίσης ψυχολογικῶς ὡς μίαν τακτοποίησιν καὶ εὐθυγράμμισιν τῆς βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν βούλησιν τοῦ Θεοῦ, οὐχὶ δὲ ὡς ἀνάστασιν καὶ μεταμόρφωσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς κτίσεως. Ἐκ τῆς ἀφετηρίας ταύτης ἀπορρέουν αἱ λοιπαὶ συζητήσιμοι ἀπόψεις τοῦ Ritschl, ὅτι δηλ. ἕνεκα τοῦ αἰσθηματος ἐνοχῆς ὁ ἁμαρτωλὸς αἰσθάνεται κακὸν τι ὡς τιμωρίαν, ἐνῶ ὁ καταλλαγεὶς βιοῦ τὸ αὐτὸ κακὸν ὡς παιδαγωγίαν, ἢ ὅτι ἡ ἁμαρτία εἶναι ἐν τῇ τραγικότητι τῆς ἀπείρου ἐκτάσεως ὡς πρὸς τὴν σημασίαν τῆς διὰ τὸν ἄνθρωπον, ἐνῶ ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τοῦ Θεοῦ θεωρεῖται αὕτη ὡς ἀτέλεια. Βεβαίως, ἐν τῇ διατυπώσει τοιούτων ἀπόψεων ὁ Ritschl διακατέχεται ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας νὰ παρουσιάσῃ τὸν Θεὸν ὡς φίλον καὶ ὄχι ὡς ἐχθρὸν τοῦ ἀνθρώπου. Διερωτᾶται τις ὁμοῦ πῶς κατὰ τὴν ὥραν φερ' εἰπεῖν τῆς μετανοίας εἶναι δυνατόν νὰ θεωρῇ τις τὴν ἁμαρτίαν τοῦ ἐνώπιον τοῦ Ἁγίου Θεοῦ ὡς ἀπλῆν ἀτέλειαν (Mackintosh, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 159). Παρὰ τὸν ἀνταγωνισμὸν ἀγιότητος καὶ ἀγάπης, αὗται ἀποτελοῦν ἐνότητα ἐν τῷ Θεῷ. Ἐνας ἠθικὸς ὀρθολογισμὸς καὶ μία αἰσιδόδοξος ὑπεραπλοποίησις διαπερᾶ τὰ πάντα ἐν τῇ σκέψει τοῦ Ritschl. Ἐνῶ δὲ οὗτος δὲν δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς πανθειστής, παρουσιάζει ἀπέχθειαν πρὸς οἰανδήποτε ὑπερβατικὴν ἐρμηνείαν καὶ σαφῆ τὴν τάσιν νὰ ἐμφανίζῃ τὰ πάντα ὑπὸ τοὺς δρους τῆς ἐνδοκοσμικότητος. Ἡ αἰσιδόδοξος καὶ θετικιστικὴ του ἰδιοσυγκρασία τὸν ὀδηγεῖ εἰς οὐσιαστικὴν ἄρνησιν τῆς προπατορικῆς ἁμαρτίας καὶ τὴν θεώρη-

σιν τῶν στοιχείων τῆς ἀντινομίας καὶ τοῦ παραδόξου ὡς ἀναφερομένων εἰς τὴν μορφήν μόνον καὶ ὄχι εἰς τὴν οὐσίαν, ὡς πράγματι συμβαίνει, τῶν δογμάτων καὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως καθόλου (Αὐτόθι, σελ. 179). Τοιοῦτοτρόπως, ἡ ἁμαρτία θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Ritschl ὡς ἀτομικὸν φαινόμενον. Ἐκαστος ἐξ ἡμῶν παραπλανᾶται ἐκ τῶν κακῶν παραγόντων τῶν γεννωμένων ἐκ τῆς συλλογικῆς ζωῆς, ἀλλ' ἡ ἀνθρωπίνη ζωὴ καθ' ἑαυτήν, ἡ κίνησις τῆς ἱστορίας καθ' ἑαυτήν, δὲν ἔχουν τίποτε τὸ κατ' οὐσίαν δηλητηριῶδες ἐντὸς αὐτῶν. Ὡς ἐκ τούτου καὶ ἡ ἀναμαρτησία εἶναι μία δυνατότης, τὴν ὁποίαν δὲν δυνάμεθα a priori νὰ ἀποκλείσωμεν. Ἐδῶ διακρίνει κανεὶς σαφῶς τὴν ἔλλειψιν κατανοήσεως τῆς τραγικότητος τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου ἐκτὸς τῆς χάριτος τοῦ Σταυροῦ καὶ τῆς Ἀναστάσεως καθὼς καὶ μίαν νεανικὴν αἰσιδόδοξον ἀντίληψιν περὶ τῆς ἱστορικῆς πορείας. Ἀκριβῶς δὲ ἐπειδὴ ἐλλεῖπει ἀπὸ τὴν σκέψιν τοῦ Ritschl ἡ ἔννοια τῆς τραγικότητος τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως καὶ τῆς ἱστορικῆς μοίρας, ἀπουσιάζει ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν τοῦ ἡ συνείδησις τῆς ἀνάγκης τῆς ἐνοικούσης ἐν τῷ ἀνθρώπῳ δυνάμεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τὸ ὅποσον εὐρίσκομεν παρὰ τῷ Ritschl ὡς μίαν γενικὴν ἔκφρασιν σημαίνουσαν κάτι σχετικὸν πρὸς τὴν θρησκευτικὴν ἐμπειρίαν τοῦ ἀνθρώπου.

4. Ἡ διδασκαλία περὶ τοῦ προσώπου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Χριστοῦ.

Διατὶ τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ ἔχει ἰδιαιτέραν θέσιν εἰς τὴν χριστιανικὴν ἀντίληψιν περὶ τοῦ κόσμου; α) Διότι ὁ Χριστὸς δὲν ἴδρυσεν ἔθνικὴν τινα θρησκείαν ὡς ὁ Ζοροάστρης ἢ ὁ Μωϋσῆς ἀλλὰ μίαν οἰκουμενικὴν, ἡ δὲ ζωὴ Του εἶχε δεοντολογικὴν σημασίαν διὰ τὴν θρησκευτικὴν καὶ ἠθικὴν μας μοῖραν καὶ τὴν ἀξίαν ἐνὸς μονίμου κανόνος, ἀφοῦ διαπιστοῦμεν ὅτι μόνον μετὰ τὴν ὑποκλίνησιν καὶ τὴν καθοδήγησιν πού λαμβάνομεν ἀπὸ Ἐκεῖνον μᾶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἔλθωμεν εἰς τὴν ἰδικὴν Του σχέσιν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν κόσμον. β) Διότι ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ φορεὺς τῆς τελικῆς ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ.

Ἡ πίστις εἰς τὴν θεότητα τοῦ Χριστοῦ ἐκφράζεται εἰς τοὺς τύπους τῆς ἑλληνικῆς θεολογίας, οἱ ὅποιοι ἐγένοντο δεκτοὶ καὶ ὑπὸ τῆς Δύσεως, ἄν καὶ ἐδῶ ἢ μὲν θεολογία μετὰ ἀπὸ τὰς πλέον εὐφυεῖς προσπαθείας ἀναγνωρίζει ἑαυτὴν ἀνίκανον νὰ κατορθώσῃ οἰανδήποτε πραγματικὴν γνῶσιν τοῦ ἀντικειμένου της, ἡ δὲ δυτικὴ εὐσέβεια ἀντιμετωπίζει τὸν Χριστὸν ὡς ἐὰν ἡ θεότης νὰ μὴ ἀνήκῃ εἰς αὐτὸν καθολοκληρίαν. Ποία εἶναι ἡ ἀξία αὐτῆς τῆς ὁμολογίας πίστεως εἰς τὴν θεότητα τοῦ Χριστοῦ, ἐρωτᾷ ὁ Ritschl;

Ὁ Λούθηρος, ἐνῶ προϋποθέτει τὴν ἀποδοχὴν τοῦ τύπου περὶ τῶν δύο φύσεων, ἐν τῇ πραγματικότητι συνδέει τὴν θρησκευτικὴν σημασίαν τοῦ Χριστοῦ ὡς Θεοῦ μετὰ τῆς σημασίας, τὴν ὁποίαν ἔχει τὸ ἔργον τοῦ Χριστοῦ διὰ τὴν χριστιανικὴν κοινότητα καὶ μετὰ τῆς θέσεως τὴν ὁποίαν ὡς ἐκ τούτου ὁ Χριστὸς κατέχει ὡς κεφαλὴ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν. Τὸ πλέον ζωτικὸν σημεῖον διὰ τὸν Λούθηρον, λέγει ὁ Ritschl, εἶναι ὅτι αἱ ἐμπιστοσύνη μας εἰς τὸν Χριστὸν

θεμελιοῦ καὶ ἀναγνωρίζει τὴν ἀληθῆ Αὐτοῦ θεότητα, ἀφοῦ ἡ θεότης τοῦ Χριστοῦ νοεῖται ὡς ἡ δύναμις, τὴν ὁποῖαν ὁ Χριστὸς διέθεσε διὰ τὴν ἀπολύτρωσίν μας. Τοιοῦτοτρόπως, κατὰ τὸν Ritschl, ὁ Λούθηρος πρῶτος ἠννόησε τὴν θεότητα τοῦ Χριστοῦ ὡς ἀξιολογικὴν κρίσιν.

Ἡ ἀποψὶς αὕτη τοῦ Ritschl περὶ τῆς σχέσεως τῶν δογματικῶν χριστολογικῶν ὄρων τῶν ἀρχαίων συνόδων πρὸς τὴν Δυτικὴν εὐσέβειαν τυγχάνει λίαν ἐνδιαφέρουσα. Μόνον ποῦ ὁ Ritschl, ἀντὶ τὰ ὀδηγηθῆ εἰς μίαν κριτικὴν τῆς Δυτικῆς εὐσεβείας, ἐπιτίθεται κατὰ τῆς ἑλληνικῆς, ὡς τὴν ὀνομάζει, θεολογίας τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία πράγματι ἐξέφρασε τὴν κυριότητα τοῦ Χριστοῦ ὄχι μόνον ἐφ' ἡμῶν κατὰ ἓνα τρόπον ψυχολογικὸν ἀλλ' ἐφ' ὀλοκλήρου τῆς κτίσεως. Τὸ στοιχεῖον τοῦτο τῆς ἀναστάσεως καὶ τῆς μεταμορφώσεως ὀλοκλήρου τῆς δημιουργίας διὰ τοῦ Χριστοῦ, ὄχι ὡς σύμβολον τῆς ἰδικῆς μας μεταμορφώσεως ἀλλ' ὡς πραγματικότης, εἶναι αὐτὸ ποῦ ἀπαλέσθη εἰς τὴν Δυτικὴν εὐσέβειαν.

Κατὰ τὸν Ritschl, τὴν φύσιν τοῦ Θεοῦ δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν ἐν τῇ οὐσίᾳ τῆς διὰ τοῦ καθορισμοῦ τῆς ἀξίας τῆς διὰ τὴν σωτηρίαν μας. Ὡς ἐκ τούτου ἡ θεότης τοῦ Χριστοῦ, ἂν δυνάμεθα καθολοκληρίαν νὰ ἐννοήσωμεν αὐτήν, πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς ἐν ἰδίωμα ἀποκαλυφθὲν εἰς ἡμᾶς ἐν τῷ σωτηρίῳ ὑπὲρ ἡμῶν ἔργῳ Αὐτοῦ. «Πρέπει πρῶτον νὰ εἴμεθα ἱκανοὶ νὰ ἀποδείξωμεν τὴν θεότητα ποῦ ἀποκαλύπτεται εἰς ἡμᾶς, πρὶν ἀσχοληθῶμεν μὲ τὴν θεότητα, ἡ ὁποία εἶναι αἰώνια» (Αὐτόθι, σελ. 398). Ἡ θεμελίωσις τῆς θεότητος τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ ἐπιστημονικῆς βάσεως, δηλ. διὰ μιᾶς ἀντικειμενικῆς γνώσεως, προτέρας πάσης δυνατῆς ἐμπειρίας περὶ τοῦ Χριστοῦ, καὶ μακρὰν πάσης θρησκευτικῆς ἐμπειρίας ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ἀντιπροσωπεύει μίαν ὅλως ψευδῆ καὶ ἀκαρπον μέθοδον θρησκευτικῆς γνώσεως. «Ἡ θεότης ἡ ἡ οἰκουμενικὴ κυριότης τοῦ Χριστοῦ πρέπει νὰ κατανοῆται ἐντὸς τῶν ὀρισμένων χαρακτηριστικῶν τῆς ἱστορικῆς Του ζωῆς, ὡς ἐν ἰδίωμα τῆς ὑπάρξεώς Του ἐν χρόνῳ. Ἐάν, ἐξ ἄλλου, πιστεύωμεν ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι αὐτὴν τὴν στιγμὴν Κύριος ἐπὶ τῆς κοινωνίας τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ καὶ ἐργάζεται διὰ τὴν ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὑποταγὴν τοῦ κόσμου εἰς τὸν ἀληθῆ του τελικὸν προορισμόν, τότε ἡ κυριότης ἐπὶ τοῦ κόσμου δέον νὰ εἶναι ἀναγνωρίσιμος ὡς ἐν ἓκ τῶν κυρίων χαρακτηριστικῶν τῆς ἱστορικῆς τοῦ Χριστοῦ ζωῆς... Ἡ διπλῆ σημασία ἣν εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ ἀποδώσωμεν εἰς τὸν Χριστὸν ὡς τὸν τέλειον ἀποκαλυπτὴν τοῦ Θεοῦ ἀφ' ἑνὸς καὶ ὡς τὸν ἐκδηλον τύπον πνευματικῆς κυριότητος ἐπὶ τοῦ κόσμου εὐρίσκει ἔκφρασιν εἰς τὸ μοναδικὸν ἰδίωμα τῆς θεότητος Του» (Αὐτόθι, σελ. 398).

Τὸ σωτηριῶδες ἔργον τοῦ Χριστοῦ διαπραγματεύεται ἡ Δογματικὴ διὰ τῆς ἀναλύσεως τῶν τριῶν ἀξιωμάτων τοῦ Θεανθρώπου. Τὸ ἔργον Του εἶναι βασιλικόν, εὐρίσκει δὲ τοῦτο ἔκφρασιν εἰς τὸ προφητικὸν καὶ εἰς τὸ ἱερατικόν Του ἀξίωμα—τοῦ προφητικοῦ κινουμένου ἐκ τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον, καὶ τοῦ ἱερατικοῦ ἐκ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν. Τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα τοῦ Κυρίου

ἀναφέρεται εἰς τὴν Ἰδρυσιν καὶ τὴν στήριξιν τῆς χριστιανικῆς θρησκευτικῆς κοινότητος πρὸς ἐγκαθίδρυσιν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Δὲν ὑπάρχει σφαῖρα ἀσκήσεως τοῦ βασιλικοῦ ἀξιώματος τοῦ Χριστοῦ χωριστῆ τῆς ἀσκήσεως τῆς ἱερατικῆς καὶ προφητικῆς Αὐτοῦ δραστηριότητος. «Τὰ ἐν συμφωνίᾳ πρὸς τὸν θεῖον νόμον ἔργα τοῦ Χριστοῦ θεωροῦνται ὡς τι ἀποκλειστικῶς προσφερθὲν εἰς τὸν Θεόν. Ἀναμφιβόλως ὁμοῦ κατὰ πρῶτον λόγον εἶναι τι προσφερθὲν πρὸς τὸν ἄνθρωπον, πρὸς τὰς διαφόρους κατηγορίας τῶν ἀνθρώπων, μετὰ τῶν ὁποίων ὁ Χριστὸς ἔρχεται εἰς περισσώτερον ἢ ὀλιγώτερον στενὴν σχέσιν. Οἱ λόγοι τοῦ Χριστοῦ θεωροῦνται ἀποκλειστικῶς ἐν τῇ προφητικῇ των σημασίᾳ διὰ τὸν ἄνθρωπον. Ἄλλ' οἱ λόγοι Του ἐξ ἴσου μὲ τὰς πράξεις Του δέον νὰ υποβληθοῦν πρὸς κρίσιν κατὰ τὰ μέτρα τοῦ ἠθικοῦ νόμου... Οὕτως καθίσταται ἐξ ἴσου ἀδύνατον νὰ ἀποδώσῃ τις εἰς ἕκαστον τῶν δύο τούτων ἀξιωμάτων ἓνα διακεκριμένον χῶρον ἐν τῇ ζωῇ τοῦ Χριστοῦ» (Αὐτόθι, σελ. 430).

Ἄν ὁ Χριστὸς διὰ τῆς βασιλικῆς Του προφητικῆς ιδιότητος καὶ ἱερωσύνης ἴδρυσεν τὴν κοινότητά Του, τότε ἡ ἐν τῷ παρόντι συντήρησις αὐτῆς διὰ τῆς συνεχιζομένης ἀσκήσεως τῶν ἐξουσιῶν αὐτῶν ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ καταστάσει τῆς δόξης δύναται ἀκριβῶς νὰ ἐκτιμηθῇ ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ ἀνεγνωρισμένου τῶν ἀξιωμάτων τούτων περιεχομένου ἐν τῇ ζωῇ τῆς ἱστορικῆς ζωῆς τοῦ Ἰησοῦ. Μόνον θεωρητικῶς δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀντίθεσις μεταξὺ αὐτῶν. Ἐν τῇ πραγματικότητι, ὁ,τιδήποτε ἐπιπίπτει εἰς τὴν status exaltationis δέον νὰ νοῆται ὡς συνέχισις τῶν ἀντιστοίχων λειτουργιῶν τοῦ status exinanitionis (Αὐτόθι, σελ. 431). Ἡ ἀρχὴ αὕτη, ἐφαρμοζομένη π.χ. πρὸς ἐξήγησιν τοῦ ἰδιώματος τοῦ μεσίτου, ὅπερ ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ ἀποδίδεται εἰς τὸν ἐν δόξῃ Κύριον καὶ ὅπερ θεωρεῖται ὡς ἡ συνέχισις τῆς ἱερωσύνης Του, σημαίνει ὅτι τὸ ἐπιτελεσθὲν ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ ὡς ἱερέως διὰ τῶν παθημάτων καὶ τοῦ θανάτου πρὸς ἴδρυσιν τῆς κοινότητός Του παραμένει τὸ ἀποτελεσματικὸν βᾶθρον τῆς σχέσεως ταύτης πρὸς τὸν Θεόν.

Ἡ ἐνότης τοῦ προφητικοῦ καὶ τοῦ ἱερατικοῦ ἀξιώματος τοῦ Χριστοῦ ὡς τὸ opus mediatorium Αὐτοῦ δύναται πλήρως νὰ ἐννοηθῇ μόνον διὰ μιᾶς ἀναλύσεως τοῦ σκοποῦ, ὅστις διαπερᾷ τὴν ζωὴν τοῦ Χριστοῦ ἐν τῷ συνόλῳ.

Ὁ Ritschl διακρίνει μεταξὺ τῆς θρησκευτικῆς καὶ τῆς ἠθικῆς ἀξιολογήσεως περὶ τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ. Ἡ εἰς τοὺς προφήτας ὑπ' αὐτῶν τῶν ἰδίων καὶ τῶν συμφυλετῶν των ἀποδοθεῖσα θρησκευτικὴ ἀξία συνίστατο εἰς τὸ ὅτι οὗτοι ἐνεφανίσθησαν ὡς μέσα ἢ ὄργανα τῆς αὐτοαποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ. Ἡ κρίσις τοῦ Ἰησοῦ περὶ ἑαυτοῦ δὲν εἶναι διάφορος, «μόνον ὅτι ὁ οὐσιώδης καὶ ἀπώτερος σκοπὸς τοῦ Θεοῦ, οὗτινος ὁ Ἰησοῦς ἔχει τὴν συνείδησιν ὅτι τυγχάνει ὁ ἐρμηνευτὴς ὅχι μόνον ἐν λόγῳ ἀλλὰ καὶ ἐν ἔργοις, περιλαμβάνει καὶ τὴν τοποθέτησιν τῆς ἀνεξαρτήτου προσωπικότητός Του εἰς ἔτι στενωτέραν σχέσιν πρὸς τὸν Θεὸν Πατέρα Του» (Αὐτόθι, σελ. 436). Ὁ Ἰησοῦς ἔκρινεν ἑαυτὸν ὡς τὴν πλήρη αὐτοαποκάλυψιν τοῦ Θεοῦ. Τοῦτο ἀποτελεῖ ὄχι ἠθικὸν

ἀλλὰ θρησκευτικὸν τύπον κρίσεως Τινὸς περὶ ἑαυτοῦ. Τοιοῦτοτρόπως αἱ χαρακτηριστικαὶ δραστηριότητες τοῦ Ἰησοῦ εἶναι ἔργον τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ ἐλαττήριον τῆς ὅλης διαγωγῆς Του εἶναι ταυτὸν πρὸς τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ. Τοῦτο δὲ σημαίνει ὅτι ὁ Θεὸς νοεῖται ὡς τὸ «εἶδος» τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἐκδηλωμάτων Του, διότι τότε τὸ πρόσωπον τοῦ Ἰησοῦ θὰ μετεβάλετο εἰς κάτι τὸ μηχανικόν, ἀφοῦ τὸ εἶδος εἶναι συγχρόνως καὶ ἡ ἀποτελεσματικὴ αἰτία. «Ἄλλ' ἐὰν θεωρήσωμεν τὴν ζωὴν τοῦ Χριστοῦ ὡς κάτι τὸ μηχανικόν, ὄχι μόνον ἀπεμπολοῦμεν τὴν διάκρισιν μεταξύ Χριστοῦ καὶ φύσεως, ἀλλὰ καὶ διαψεύδομεν τὴν ἰδικὴν μας ἐμπειρίαν περὶ τῆς πνευματικῆς Του προσωπικότητος» (Αὐτόθι, σελ. 438).

Ὡς ἐκ τούτου εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ ἐναλλάσσωμεν τὴν θρησκευτικὴν μὲ τὴν ἠθικὴν κρίσιν τοῦ Ἰησοῦ περὶ ἑαυτοῦ ὑπὸ τοὺς ὅρους τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας. Ὡς ὁ Θεὸς ἐργάζεται ἐν ἡμῖν «καὶ τὸ θέλει καὶ τὸ ἐνεργεῖν ὑπὲρ τῆς εὐδοκίας» (Φιλιπ. 3,13), «ποιῶν ἐν ἡμῖν τὸ εὐάρεστον ἐνώπιον αὐτοῦ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ» (Ἐβρ. 13,21), καὶ καθὼς ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ τελειοῦται, ὅταν ἀγαπῶμεν τοὺς ἀδελφούς (Α' Ἰωάνν. 4,12), πάντα δὲ ταῦτα ἐρμηνεύομεν διὰ τοῦ νόμου τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας, τοιοῦτοτρόπως καὶ ὁ Χριστός· ἂν καὶ ὁμιλῇ ἀπὸ μέρους τοῦ Θεοῦ, πρέπει παρὰ ταῦτα νὰ ὑπαχθῇ εἰς τὸ χρέος τῆς πιστότητος καὶ τῆς εὐσυνειδησίας, ἂν ὡς προφήτης ὁ Ἰησοῦς δὲν ἤθελεν εἶναι ἐντελῶς ἀνόμιος πρὸς τοὺς προδρόμους Του προφήτας τῆς Π. Διαθήκης. Ἡ θεμελιώδης προϋπόθεσις τῆς ἠθικῆς κατανοήσεως τοῦ Ἰησοῦ δύναται νὰ περιληφθῇ εἰς τὴν φράσιν: «Ὅ,τι πράγματι ὁ Ἰησοῦς ἦτο καὶ ὅ,τι ἐπέτελεσε τοῦτο εἶναι Οὗτος κατὰ κύριον λόγον δι' ἑαυτὸν» (Αὐτόθι, σελ. 442). «Ὡστε ἡ ἀνθρωπίνη ζωὴ τοῦ Χριστοῦ δέον νὰ θεωρῆται ὑπὸ τὴν κατηγορίαν τοῦ συνειδητῶς ἐπιδιωκομένου προσωπικοῦ τέλους, ἐφόσον κάθε ζωὴ ἔχουσα νόημα κινεῖται ἐντὸς τῶν γραμμῶν ἐνὸς προσωπικοῦ τελικοῦ σκοποῦ.

Ποῖον εἶναι τὸ εἰδικὸν περιεχόμενον τοῦ προσωπικοῦ τελικοῦ σκοποῦ τοῦ Ἰησοῦ; Ἀποστολὴ Του ἦτο ἡ ἐγκαθίδρυσις μιᾶς παγκοσμίου ἠθικῆς κοινότητος ἀνθρώπων. Πρόκειται περὶ ἐνὸς σκοποῦ ἐν τῷ κόσμῳ, αἰρομένου ὑπὲρ ἄνω ὄλων τῶν συνθηκῶν ποῦ περιλαμβάνει ἡ ἔννοια κόσμος. «Ἡ βιωτὴ Του ἐντὸς αὐτῆς τῆς σφαίρας εἶναι τόσον ἐν ἀρμονίᾳ πρὸς τὸν παγκόσμιον ἠθικὸν νόμον ὅσον ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, τῆς ὁποίας εἶναι ὁ ἰδρυτὴς καὶ τὴν ὁποίαν στέργει ὡς τὴν εἰδικὴν προσωπικὴν ἀποστολὴν Του, εἶναι τὸ ὑπέρτατον τέλος, ἐκ τοῦ ὁποίου ἀναδύεται ὁ ὑπέρτατος ἠθικὸς νόμος» (Αὐτόθι, σελ. 446). «Ἡ ἀποκλειστικότης τῆς ἀποστολῆς τοῦ Χριστοῦ ἐξηγεῖται ἀπὸ τὴν ἔκτασιν τῆς ἀποστολῆς, εἰς ἣν ἀφίερωσεν ἑαυτὸν. «Διότι ἡ κλήσις τοῦ βασιλικοῦ Προφήτου πρὸς πράγματῶσιν τῆς ἠθικῆς κυριότητος τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ὑψίστη πασῶν τῶν νοητῶν κλήσεων» (Αὐτόθι, σελ. 447).

Οἰοσθήποτε βαθμὸς ἠθικῆς πιστότητος εἰς μίαν ἀποστολὴν ὑπερνικᾷ τὸν κόσμον, ἐφ' ὅσον γεννᾷ τὴν ὑπομονὴν διὰ νὰ βαστάσῃ τις τὰς ἐκ τοῦ κόσμου

ἀντιδράσεις, τὰ κακὰ τῆς ζωῆς, καὶ ὑποτάσσει τὰς ἀναποφεύκτους αὐτὰς ἐμπειρίας τῆς ζωῆς εἰς τὴν προσωπικὴν μας ἐλευθερίαν. Εἰς πᾶσαν τοιαύτην περίπτωσιν ὁ Ἰησοῦς ἐδοκίμασε κατὰ τὸν ἕνα βαθμὸν ἢ τὸν ἄλλον μίαν σύγκρουσιν μεταξὺ τοῦ ἐνστικτοῦ τῆς αὐτοσυντηρήσεως ἢ τῆς προσωπικῆς τιμῆς πρὸς τὴν πιστότητα εἰς τὴν ἀποστολὴν Του. Ὅλα τὰ παθήματα δι' ὧν διῆλθεν ὁ Ἰησοῦς, εἰδικώτερον δὲ τὰ ἀναληφθέντα ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τὴν ἀνοδὸν Του εἰς Ἱεροσόλυμα, ὑπέμεινε μετὰ σταθερότητος, χωρὶς οὐδὲ ἅπαξ νὰ φανῇ ἄπιστος εἰς τὴν ἀποστολὴν Του. Τοιοῦτοτρόπως, αὐτὰ τὰ παθήματα τὰ ὅποια διὰ τῆς καρτερίας Του μέχρι θανάτου ἔκαμε ἠθικῶς ἰδικά Του, ἀποτελοῦν ἐκδηλώσεις τῆς πιστότητός Του εἰς τὴν ἀποστολὴν Του, καὶ δι' Αὐτὸν τὸν Χριστὸν λογίζονται μόνον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς (Αὐτόθι, σελ. 450).

Ἐκ τῆς συνειδήσεως τῆς ἠθικῆς ταύτης ἀποστολῆς τοῦ Χριστοῦ διῆλθεν Οὗτος εἰς τὴν συνείδησιν τῆς θρησκευτικῆς Του ἀποστολῆς, ἅν καὶ ἐν τῇ πραγματικότητι ἀμφότεραι εἶναι ἠνωμένοι μετ' ἀλλήλων καὶ μόνον φαινομενικῶς παρουσιάζονται ἐν ἀντιθέσει. Ἡ ἠθικὴ κρίσις τοῦ Ἰησοῦ περὶ ἑαυτοῦ, ὑπὸ τὸ φῶς τῆς μοναδικῆς ἀποστολῆς Του πρὸς ἐγκαθιδρῦσιν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ καταλήγει εἰς μίαν θρησκευτικὴν ἀξιολογικὴν κρίσιν, ἥτοι τὴν θρησκευτικὴν κρίσιν περὶ τοῦ ἰδίου Αὐτοῦ προσώπου. «Ἄν τὸ δι' ὅλης τῆς ζωῆς Του ἔργον τοῦ Ἰησοῦ εἶναι ἔργον τοῦ Θεοῦ, τοῦτο σημαίνει ὅτι ὁ προσωπικὸς τελικὸς σκοπὸς τοῦ Ἰησοῦ ἔχει τὸ αὐτὸ περιεχόμενον ποῦ περιέχεται εἰς τὸν αὐτοσκοπὸν τοῦ Θεοῦ, τοῦτο δὲ τὸ περιεχόμενον ὁ Χριστὸς ἐγνώριζε καὶ υἰοθέτησεν ὡς τοιοῦτον, συμφῶνως πρὸς τὸ γεγονὸς ὅτι Οὗτος ἦτο ἤδη γνωστὸς καὶ ἀγαπητὸς ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ Θεοῦ ὡς ὁ προσωπικὸς φορεὺς τοῦ θείου σκοποῦ» (Αὐτόθι, σελ. 451). Ὁ Ritschl ἰσχυρίζεται ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐδῶ οἰαδήποτε ἀσυνέπεια οὔτε πρὸς τὴν χριστιανικὴν περὶ Θεοῦ ἰδέαν οὔτε πρὸς τὴν πλήρη ἔννοιαν τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας.

Ἡ προέλευσις τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ — πῶς δηλ. τὸ πρόσωπόν Του ἐφθασε τὴν μορφήν, ἐν τῇ ὁποίᾳ παρουσιάζεται εἰς τὸ ἠθικὸν καὶ θρησκευτικὸν μας αἶσθημα—δὲν ἀποτελεῖ ἀντικείμενον τῆς θεολογικῆς ἐρεύνης, διότι τοῦτο ὑπερβαίνει πᾶσαν ἔρευναν.

Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω εἶναι εὐκολώτερον νὰ ἐννοήσῃ τις τὸ νόημα τῶν ἀξιωματῶν τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν σχέσιν των πρὸς ἄλληλα.

Εἶναι φανερόν ὅτι κατὰ τὸν Ritschl τὸ ἰδίωμα τῆς θεότητος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ νοεῖται ὄχι πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ὅπου Θεὸς καὶ ἄνθρωπος οὐδὲν ἔχουν κοινόν, π.χ. εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου, ἀλλ' εἰς τὴν ἀντίθετον κατεύθυνσιν, ἐκεῖ δηλ. ὅπου ὁ σκοπὸς τοῦ Θεοῦ καθίσταται σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου. Μὲ ἄλλας λέξεις ἢ θεότης τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ νοεῖται ὑπὸ τοῦ Ritschl ἠθικῶς. Ποῖα ὅμως εἶναι κατ' αὐτὸν τὰ χαρακτηριστικὰ μιᾶς τοιαύτης θεότητος; α) Ὁ Χριστὸς εἶναι ἡ εἰδικὴ καὶ πλήρης ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ. Ὁ Χριστὸς ὀρθῶς καὶ πλήρως συνέλαβε τὴν ἀποστολὴν Του ὡς ὑποχρέωσιν διακονίας πρὸς τὴν κοι-

νότητα πού ἤθελε νὰ ἰδρῦση. Τὸ κίνητρον τῆς ὑποχρεώσεώς Του ταύτης ἦτο ἡ ἀγάπη, ἀποκαλυπτομένη ὡς «χάρις καὶ ἀλήθεια». «Ἐφόσον, λοιπόν, ἡ ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ διατηρεῖ τὴν ὑπεροχὴν τῆς ἐν πάσῃ δυνατῇ διακονίᾳ καὶ ἐνώπιον οἰουδήποτε ἐμποδίου, τείνουσα πάντοτε πρὸς τὴν πραγματοποίησιν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ — τοῦ τέρατος τούτου ἐν ᾧ ἐπιτυγχάνεται ὁ τελικὸς σκοπὸς τοῦ ἰδίου τοῦ Θεοῦ, ἐφόσον ὁ Θεὸς εἶναι ἀγάπη, ἔπεται ὅτι ἡ χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια ἐν τῷ ὅλῳ ἔργῳ τοῦ Χριστοῦ εἶναι ἡ εἰδικὴ καὶ πλήρης ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ» (Αὐτόθι, σελ. 453). β) Ἡ ὑπομονὴ καὶ καρτερίᾳ τοῦ Χριστοῦ ἐν τοῖς παθήμασιν ὡς συνέπεια τῆς πιστότητος Αὐτοῦ εἰς τὴν ἀποστολὴν Του εἶναι ἡ πραγματικὴ δοκιμὴ ὅχι μόνον τῆς σταθερότητος Του ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἀλλ' ἐπίσης καὶ τῆς μοναδικῆς Του δυνάμεως ἐπὶ τοῦ κόσμου. Ἐν τῇ σταθερᾷ Αὐτοῦ πιστότητι εἰς τὴν ἀποστολὴν του ἀρνεῖται νὰ φέρῃ τὸ κίνητρον τῆς φυσικῆς καὶ κοινωνικῆς Του αὐτοσυντηρησίας ἐν ἀρμονίᾳ πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν ἀντιπάλων Του, πού ἀντιπροσωπεύουν τὴν ἄθεον τάσιν ἐντὸς τοῦ ἀνθρωπίνου κόσμου, καὶ ἀποδεικνύει εἰς τὴν περίπτωσίν των τὴν δυνάμιν Του ἐπὶ τοῦ κόσμου (Αὐτόθι, σελ. 461.) Μὲ τὴν ἀποκάλυψιν ταύτην τῆς κυριότητος τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοῦ κόσμου συνδέεται ἐν τῷ προφητικῷ δράματισμῷ τοῦ μέλλοντος ἡ περαιτέρω προοπτικὴ μιᾶς μεταμορφώσεως τοῦ φυσικοῦ κόσμου (Αὐτόθι, σελ. 455).

Δὲν δυνάμεθα, ἐπομένως, νὰ ἀποδώσωμεν εἰς τὸν Χριστὸν ὅλα τὰ ἰδιώματα πού ἀποδίδομεν εἰς τὸν Θεὸν καὶ ἐν τῇ αὐτῇ ἐννοίᾳ. Ἐνας πλήρης ὀρισμὸς τῆς θεότητος τοῦ Χριστοῦ δεόν νὰ λαβῇ ὑπ' ὄψει τὸ γεγονός ὅτι ἡ χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια καθὼς καὶ ἡ νικῶσα τὸν κόσμον καρτερίᾳ τοῦ Χριστοῦ ἡσκησαν τὴν ἐπίδρασίν των εἰς τὴν ὑπαρξίν τῆς κοινότητος τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ ὑπὸ ἀντίστοιχα ἠθικὰ ἰδιώματα. «Ἡ θεότης τοῦ Χριστοῦ δύναται ὀρθῶς νὰ ἐκτιμηθῇ ὑπὸ τῆς θεολογίας, μόνον ὅταν ὁ Χριστὸς νοῆται ὡς ἡ ζῶσα κεφαλὴ τῆς κοινότητος τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ» (Αὐτόθι, σελ. 464). Μόνον ἐν τῇ σφαιρᾷ τῆς ἠθικο-θρησκευτικῆς ζωῆς, θεωμένης ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ὁ θεάνθρωπος εὐρίσκει τὴν θέσιν Του, διότι ὁ βασιλεὺς αὐτῆ καὶ οὐδὲν ἕτερον ἀποτελεῖ τὴν ἄμεσον τελικὸν σκοπὸν τοῦ Θεοῦ. Ὁ Χριστὸς εἶναι κατ' ἀνάγκην μοναδικὸς ἐν τῇ ἑαυτοῦ τάξει, διότι, ἐὰν ἄλλος τις ἤθελε παρουσιάσῃ, ὁ ὁποῖος ἤθελεν εἶναι ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τοῦ Χριστοῦ ἐν χάριτι, ἀληθείᾳ καὶ ἐν τῇ νικῶσῃ τὸν νόμον ὑπομονῇ, ὁμοίος ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ σκοποῦ καὶ τοῦ ἐπιτεύγματος, οὗτος ἤθελεν εἶναι ἐν ἱστορικῇ ἐξαρτήσει ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ καί, ὡς ἐκ τούτου, λογικῶς ἤθελεν εἶναι κατώτερος τοῦ Χριστοῦ. Ἐν συγκρίσει πρὸς ἐκείνους οἱ ὁποῖοι διεδέχθησαν Αὐτὸν ἐν τῷ ἀγῶνι πρὸς πραγμάτωσιν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, τὸ γεγονός ὅτι ὁ τελικὸς οὗτος σκοπὸς εἶναι ὁ τελικὸς σκοπὸς τοῦ Θεοῦ ἔχει διὰ τὸν Χριστὸν ἀρκετὰ διάφορον νόημα (Αὐτόθι, σελ. 465). Ὅτι ἡ θεότης τοῦ Χριστοῦ κατανοεῖται μόνον ἐκ τῆς θέσεώς Του ἐν τῇ κοινότητι τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ ἐξηγεῖ τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἐννοία τῆς θεό-

τητος τοῦ Χριστοῦ ἢ ἡ περὶ τοῦ Χριστοῦ χρῆσις τοῦ παλαιοδιαθηκικοῦ θείου ὀνόματος ἐνεφανίσθη τὸ πρῶτον ἐν τῇ χριστιανικῇ κοινότητι (Αὐτόθι., σελ. 465).

Εἰς τὴν κατηγορίαν ὅτι ἐν τοιοῦτον εἶδος θεότητος τοῦ Χριστοῦ ἀναφέρεται μόνον εἰς τὴν βούλησιν Του, παρουσιαζομένην ὡς ταυτιζομένην πρὸς τὴν βούλησιν τοῦ Θεοῦ, δὲν σχετίζεται ὁμοίως πρὸς τὴν φύσιν Του, ὁ Ritschl ἀπαντᾷ ὅτι δὲν δύναται νὰ κάμῃ αὐτὴν τὴν διάκρισιν μεταξὺ φύσεως τοῦ Θεοῦ καὶ ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, φύσεως τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς νικώσης τὸν κόσμον βουλήσεως Αὐτοῦ.

Ὡς πρὸς τὸ θέμα τῆς προϋπάρξεως τοῦ Χριστοῦ, ὁ Ritschl φαίνεται ὅτι δέχεται εἰδὸς τι ἰδεώδους προϋπάρξεως. Ὁ Χριστὸς εἶναι τὸ ἀντικείμενον τῆς αἰωνίας τοῦ Θεοῦ γνώσεως καὶ βουλήσεως ὅπως εἶναι ἡ ἠθικὴ ἐνοποίησης τῆς ἀνθρωπότητος, ἥτις κατέστη δυνατὴ δι' Αὐτοῦ, ὁ Ὅποῖος εἶναι καὶ τὸ πρότυπόν Της. Ἡ ἁρμονία μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ ὁμοιότης πρὸς Αὐτόν, ἅτινα δέον νὰ χαρακτηρίζουν τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, ὥστε αὕτη νὰ παραμένῃ τὸ ἀντικείμενον τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, χαρακτηρίζουν πράγματι τὴν περὶ ἧς πρόκειται βασιλείαν μόνον καθ' ὅσον αὕτη καλεῖται εἰς τὴν ὑπαρξιν διὰ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ προσκυνεῖ Αὐτόν ὡς Κύριόν Της. Ἄλλαις λέξεσιν ἡ ἀγάπη τοῦ Πατρὸς κατευθύνεται κατὰ πρῶτον λόγον πρὸς τὸν Υἱὸν καὶ μόνον χάριν Αὐτοῦ κατευθύνεται καὶ πρὸς τὴν κοινότητα, τῆς ὁποίας τυγχάνει ὁ Κύριος. «Ἄν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ὡς ἔκφρασις τοῦ θείου τελικοῦ σκοποῦ εἶναι τὸ αἰώνιον θεῖον ἀντικείμενον τῆς θείας ἀγάπης, τοῦτο συμβαίνει διότι ὁ Χριστὸς εἶναι τὸ πρότυπον καὶ ἡ ἐμπνεύουσα δύναμις αὐτῆς τῆς ἐνώσεως τῶν πολλῶν εἰς ἓν, ἄλλως εἰπεῖν ὁ Χριστὸς ὡς ἡ κεφαλὴ καὶ ὁ Κύριος αὐτῆς τῆς βασιλείας εἶναι τὸ αἰώνιον ἀντικείμενον τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, οὕτως ὥστε ἐν τῇ εἰδικῇ ταύτῃ μορφῇ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ εἶναι παρὸν αἰωνίως εἰς τὴν θείαν γνώσιν καὶ βούλησιν, ἐνῶ τὰ κατ' ἰδίαν μέλη εἶναι ἀντικείμενα τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ ἐν χρόνῳ» (Αὐτόθι, σελ. 470).

Ὡς πρὸς τὴν προϋπαρξιν, λοιπόν, τοῦ Χριστοῦ, αὕτη νοεῖται ὡς τι ἀφορῶν τὸν Θεόν. Ἐχομεν δηλ. τὸ ἐξῆς θεολογικὸν σχῆμα: ὁ Χριστὸς ὑπάρχει διὰ τὸν Θεὸν αἰωνίως ἀκριβῶς ὡς Οὗτος ἐμφανίζεται εἰς ἡμᾶς ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ χρόνου. Εἶναι ὁμοίως φανερόν ὅτι δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου σκέψεως ὄχι μόνον ὁ Χριστὸς προϋπάρχει αἰωνίως ἐν τῷ Θεῷ ἀλλὰ τὸ καθετί. «Δι' ἡμᾶς ὁ Χριστὸς ὡς προϋπάρχων εἶναι κεκρυμμένος» (Αὐτόθι, σελ. 471). Διατί; Προφανῶς, διότι, κατὰ τὸν Ritschl, ὡς προϋπάρχων ὁ Χριστὸς δὲν ἔχει σημασίαν δι' ἡμᾶς.

Αὕτη, ἐν ὀλίγοις, εἶναι ἡ οὐσία τῆς διδασκαλίας τοῦ Ritschl περὶ τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Παρὰ τὴν κεντρικότητα τοῦ ἀποκτᾷ ἡ χριστολογία εἰς τὸ θεολογικὸν σύστημα τοῦ Ritschl, ὀρθῶς ἔχει παρατηρηθῆ ὅτι ὁ Μεσσίας Ἰησοῦς ἀπορροφᾶται σχεδὸν καὶ χάνεται ἐντὸς τῆς βασιλείας Του (βλ. Garvie,

The Ritschlian Theology, critical and constrictive, an exposition and an estimate, Edinburgh, 1899, σελ. 315). "Ὅ,τι ἐν τῇ ζωῇ καὶ τῷ ἔργῳ τοῦ Ἰησοῦ σχετίζεται ἀμέσως πρὸς τὴν βασιλείαν διατηρεῖται καὶ ἀποδεικνύεται, ἐνῶ πάντα τὰ λοιπὰ στοιχεῖα παραμερίζονται. Κατ' ἀρχὴν διερωτᾶται τις πῶς εἶναι δυνατόν νὰ διακριθῶν ἡ ἀξία καὶ σημασία τοῦ Χριστοῦ δι' ἡμᾶς ἀπὸ αὐτὸ πού εἶναι ὁ Ἰησοῦς καθ' ἑαυτόν. Μίαν τοιαύτην διάκρισιν δὲν εὐρίσκομεν εἰς τοὺς συγγραφεῖς τῆς Κ. Διαθήκης, αὕτη δὲ ἐκθέτει τὸν Ritschl εἰς τὴν μομφὴν περὶ ὑποκειμενισμοῦ. Καθὼς παρατηρεῖ ὁ J. Orr, ἡ θεότης τοῦ Χριστοῦ, κατὰ τὸν Ritschl, (ἀποτελεῖ ἔκφρασιν τῆς ἀξίας ἥτις ἀναγνωρίζεται ὑπὸ τῆς θρησκευτικῆς ἐμπειρίας περὶ τοῦ Χριστοῦ μᾶλλον ἢ διατύπωσιν τινα περὶ τῆς ἐσωτερικῆς καὶ οὐσιώδους ἀξίας καὶ σημασίας τοῦ Χριστοῦ) (ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 85). Αὕτη ἡ ταῦτισις τῆς βουλήσεως τοῦ Ἰησοῦ πρὸς τὴν τελικὴν βούλησιν τοῦ Θεοῦ πῶς εἶναι δυνατόν νὰ μὴ ἐπεκταθῇ καὶ εἰς ἔτι βαθυτέραν σχέσιν μεταξὺ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ; Εἶναι σφάλμα τοῦ Ritschl ὅτι διαχωρίζει σαφῶς ἠθικὴν ἐνότητα ἀπὸ τὴν μεταφυσικὴν τοιαύτην. Καθὼς παρατηρεῖ ὁ Mosley, ἀφοῦ αἱ δύο θελήσεις εἶναι ἠνωμέναι, τοῦτο πρέπει νὰ ὀδηγῇ εἰς τὴν ἐνότητα τῶν φύσεων (ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 258). Ἀπορρίπτει τὴν παραδεδομένην χριστολογικὴν διδασκαλίαν περὶ δύο φύσεων, διότι, ὡς ἰσχυρίζεται, χρησιμοποιεῖ ἐννοίας τῆς ἀρχαίας φυσικῆς φιλοσοφίας, δι' αὐτῶν δὲ δὲν δύναται τις νὰ περιγράψῃ μίαν προσωπικὴν ζωὴν, παραγνωρίζει ὅμως ἐντελῶς τὴν σωτηριολογικὴν σημασίαν τῆς παραδεδομένης χριστολογίας, κατὰ τὴν ὁποίαν «τὸ ἀπρόσληπτον καὶ ἀθεράπευτον» (Γρ. Ναζιαζηνός, Ἐπιστ. 101). Εἰς τὴν αὐτὴν κριτικὴν ὑπόκειται ἡ ἀποψις τοῦ Ritschl καὶ ἐκ τῆς ἀπόψεως τῆς συγχρόνου ψυχολογίας καὶ κοινωνιολογίας. Παρατηρεῖται δηλ. κατ' ἔξοχὴν εἰς τὴν χριστολογίαν τοῦ γερμανοῦ θεολόγου αὐτοῦ ὁ ὀρθολογικὸς ἠθικισμὸς, πού χαρακτηρίζει καὶ τὴν ὅλην αὐτοῦ περὶ τῆς δικαίωσεως θεωρίαν. Βεβαίως, δὲν παραγνωρίζει κανεὶς τὰ ἀπολογητικὰ κίνητρα τοῦ Ritschl, διερωτᾶται τις ὅμως ἂν εἶναι καθ' ὀλοκληρίαν ἐπιτρεπτόν ἀπὸ χριστιανικῆς ἀπόψεως νὰ παραμερίζεται ἡ ἐννοία τοῦ μυστηρίου ἀπὸ τὸ πρόσωπον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, διὰ νὰ διευκολυνθοῦν δῆθεν οἱ σύγχρονοι ἄνθρωποι νὰ τὸ προσεγγίσουν, ἀφοῦ τὸ οὐσιῶδες διὰ τοὺς ἀνθρώπους εἶναι νὰ ἀφυπνισθοῦν ὡς πρὸς τὸ μυστήριον πού περιβάλλει τὴν ζωὴν των ἐν τῷ συνόλῳ του. Ἡ ἀπὸ μέρους του ἄρνησις νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴν παράστασιν περὶ προϋπάρξεως τοῦ Ἰησοῦ εἶναι δυνατόν, ὡς ὑποστηρίζει ὁ Schäfer, ὁ θερμότερος σύγχρονός μας ἀπολογητῆς τοῦ Ritschl (ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 60), νὰ μὴ σημαίνῃ ἀμφισβήτησιν τῆς αἰωνιότητος τοῦ Υἱοῦ ἀλλὰ μιᾶς ἀκρίτου καὶ ἀπλοῦκῆς παραστάσεως περὶ αἰωνιότητος ὡς ἂν ἐπρόκειτο περὶ ἐπιμηκνυομένου εἰς τὸ ἄπειρον χρόνου· ἐκεῖνο ὅμως πού εἶναι πέραν πάσης ἀμφισβητήσεως εἶναι τὸ γεγονός ὅτι ὑφ' οἰανδήποτε ἐννοίαν ἢ προϋπαρξίς τοῦ Ἰησοῦ θεωρεῖται ὡς ἄνευ σημασίας δι' ἡμᾶς. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ δημιουργία καὶ ἡ τελικὴ σωτηρία ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ μένου ἀσυσχέτιστοι χριστολογικῶς.

Ἀπὸ τὴν ἱστορικὴν εἰκόνα τοῦ Ritschl περὶ τοῦ Ἰησοῦ ἀπουσιάζουν τὰ θαύματα ἐπὶ τῆς φύσεως. Ἐπιφύλαξιν ἐκφράζει ὡς πρὸς τὴν ἐκ παρθένου γέννησιν, καὶ δὲν ἀποκλείει μὲν τὴν δυνατότητα θαυμάτων ἐπὶ τῆς φύσεως ἐν σχέσει μὲ τὴν ζωὴν τοῦ Ἰησοῦ, παρουσιάζει ὅμως ὡς πρὸς αὐτὰ ἐκδηλον ἐπιφυλακτικότητα. Δὲν εὐρίσκει δι' αὐτὰ ὀργανικὴν θέσιν εἰς τὸ πρόσωπον καὶ τὸ ἔργον τοῦ Σωτῆρος. Τοῦτο προφανῶς, διότι ἀρνεῖται τὸ μυστήριον καὶ τὸ παράδοξον ὡς οὐσιαστικὸν στοιχεῖον τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ παραμένει πάντοτε προσκεκολλημένος εἰς ἓνα ξηρὸν ἠθικιστικὸν ὀρθολογισμόν. Ἡ ἐννοια τῆς δημιουργίας καὶ ἀναδημιουργίας τοῦ κόσμου ἐν Χριστῷ τοῦ εἶναι ξένη. Ἐνῶ τόσον ὠραία διδάγματα ἔχει ὁ Ritschl εἰς ὅσα γράφει περὶ ὑπερνικήσεως τῆς φύσεως ὑπὸ τοῦ θρησκευόντος καὶ μάλιστα τοῦ χριστιανοῦ ἀνθρώπου, ἐν τῇ πράξει περιορίζει τὴν ὑπερνίκησιν αὐτὴν εἰς τὸν ἠθικὸν τομέα ὡς ἐάν ὁ ἄνθρωπος εἶναι μία καθαρὰ βούλησις, οὐχὶ δὲ συγχρόνως ἀσθενὴς καὶ πεπτωκυῖα φύσις, καθὼς καί, ἐν τινι ἐννοίᾳ, τμῆμα τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος. Παραγνωρίζει δηλ. ὁ Ritschl τὴν κοσμικὴν καὶ ἱστορικὴν διάστασιν τῆς σωτηρίας. Τοῦτο διακρίνεται σαφῶς εἰς τὴν ἀποψίν του περὶ ἀναστάσεως. Ἡδη ὁ Garvie (ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 225) παρετήρησεν ὅτι περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Ἰησοῦ γίνεται λόγος ὑπὸ τοῦ Ritschl κάπου εἰς μίαν σειρὰν διαλέξεων του ἐπὶ δογματικῶν θεμάτων! Πρόκειται πράγματι περὶ τοῦ ἔργου Dogmatik-kolleg 1881/82, σελ. 198 ἔξ. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ὁ Ritschl δὲν ἀπορρίπτει τὴν ἀνάστασιν, ἀπλῶς τὴν παραμερίζει καὶ τὴν ἀγνοεῖ. Τὸ κέντρον εἰς τὴν ζωὴν τοῦ Χριστοῦ δὲν εἶναι ἡ ἀνάστασις ἀλλ' ἡ ὑπακοὴ εἰς τὴν κλήσιν Του. Παρομοίως καὶ οἱ ἐμφανίσεις τοῦ Ἀναστάντος σκοπὸν ἔχουν ἀπλῶς νὰ ἐλευθερώσουν τοὺς Μαθητὰς ἀπὸ τῆς πεπλανημένης ἀρχικῆς ἐντυπώσεως αὐτῶν ἐκ τοῦ θανάτου τοῦ Ἰησοῦ. Δὲν ἀρνεῖται τὴν ἱστορικότητα τῶν ἐμφανίσεων, μειώνει ὅμως τὴν σημασίαν των. Κατὰ τοῦτο ἔχει ἄδικον ὁ Schäfer, ὅταν παρατηρῇ ὅτι ἀντιθέτως πρὸς ὅ,τι θὰ ἀνεμένετο ἐκ τοῦ φιλελευθερισμοῦ τοῦ Ritschl, οὗτος παρουσιάζει «μίαν πολὺ συντηρητικὴν εἰκόνα περὶ τοῦ Ἰησοῦ» (ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 61). Παρατηρητέον ὅτι διὰ τὸν Ἀπ. Παῦλον ἡ ἀνάστασις τοῦ Ἰησοῦ ἀποτελεῖ τὴν ἀπαρχὴν τῆς μεταμορφώσεως τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τοῦ κόσμου, αἱ δὲ ἐμφανίσεις εἰς τὰ Εὐαγγέλια ἀποτελοῦν ἀποδείξεις ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐξακολουθεῖ νὰ κοινωνῇ μετὰ τῆς Ἐκκλησίας Του καὶ νῦν ἐν δόξῃ καθὼς ἐκοινωνεὶ πρὶν ἐν ταπεινώσει. Αὐτὰ εἶναι πολὺ οὐσιώδη πράγματα καὶ διὰ τὴν χριστολογία καὶ διὰ τὴν ἐκκλησιολογίαν, ἀπουσιάζουν ὅμως ἀπὸ τὴν σκέψιν τοῦ Ritschl, ἐν τῇ ἐννοίᾳ ὅτι ἔχουν τεθῆ εἰς τὸ περιθώριον.

5. Ἀφρεῖς τῶν ἁμαρτιῶν.

α) Ἡ περὶ δικαιοσύνης καὶ καταλλαγῆς τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία ἀποτελεῖ, κατὰ τὸν Ritschl, τὴν κεντρικὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀποτελεῖ τὴν κλειδα κατανοήσεως τῆς θεολογικῆς του σκέψεως. Ἐνῶ,

κατὰ τὴν παραδεδομένην θεολογικὴν ἀποψιν, ἡ δικαίωσις συνιστᾷ τὴν θετικὴν ἀποψιν τῆς σωτηρίας, ἡ δὲ ἄφεσις τὴν ἀρνητικὴν, ὁ Ritschl τὰς ταυτίζει. Ἡ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ παρεχομένη δικαιοσύνη ἔχει νόημα, ἂν τὴν ἐρμηνεύσωμεν ἐκτὸς τῶν νομικῶν προϋποθέσεων, ὑφ' ἧς συνήθως ἐρμηνεύεται. Ὅ,τι ἐπραξε ἢ πράττει ὁ Χριστὸς δι' ἡμᾶς δὲν μετρεῖται ἐκ τινος οἰκουμενικοῦ νόμου ἢ γενικοῦ κανόνος οἰκονομίας, ἀλλὰ πρωταρχικῶς καὶ κυρίως ἐκ τοῦ σκοποῦ τοῦ ἔργου τοῦ Χριστοῦ, ὅστις εἶναι ἡ ὑψωσις τῶν μαθητῶν Του εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ Πατρὸς.

Ἡ ἄφεσις τῶν ἁμαρτιῶν καὶ ἡ δικαίωσις χρησιμοποιοῦνται ὑπὸ τοῦ Ritschl ὡς νὰ πρόκειται περὶ συνωνύμων. Δικαίωσις γενικῶς σημαίνει τὴν ἐνέργειαν τοῦ Θεοῦ, δι' ἧς δίδεται εἰς τοὺς πιστοὺς ἐν Χριστῷ ὁ θρησκευτικὸς των ιδιόρρυθμος χαρακτήρ (Αὐτόθι, σελ. 38), ἐνῶ ἡ ἄφεσις τῶν ἁμαρτιῶν ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὴν ἀπάλειψιν τῆς δικαίας τιμωρίας τοῦ ἁμαρτωλοῦ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἀντιθέτως πρὸς ὅ,τι ἐδίδαξεν ἡ ἐν Τριδέντῳ Σύνοδος, ὅτι δηλ. αἱ ἱκανοποιήσεις τῆς θείας δικαιοσύνης εἶναι ἀναγκαῖαι ὄχι μόνον διὰ τὰ παρόντα ἀλλὰ καὶ διὰ τὰ προηγούμενα ἁμαρτήματα (Αὐτόθι, σελ. 46).

Ἡ τονιζομένη ὑπὸ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἀνάγκη τῆς συγχωρήσεως τῶν ἁμαρτιῶν θεωρεῖται ὑπὸ τὸ φῶς τῶν ἐπιδιωκομένων σχέσεων μεταξὺ τῆς αὐθεντίας τοῦ Θεοῦ ἀφ' ἑνός, τοῦ προορισμοῦ τῶν ἀνθρώπων διὰ τὴν εὐδαιμονίαν καὶ τῆς σημασίας τῶν ἠθικῶν των ἔργων ἀφ' ἑτέρου. Ἡ ἄφεσις τῶν ἁμαρτιῶν συνίσταται εἰς τὴν ἄρσιν τοῦ αἰσθήματος ἐνοχῆς ἐναντι τοῦ Θεοῦ. Τὸ αἰσθημα τῆς ἐνοχῆς εἶναι ἡ βαθυτέρα ἔκφρασις καὶ συγχρόνως ἡ τιμωρία τῆς ἁμαρτίας, ἀφοῦ ἐν τῷ αἰσθηματι τούτῳ τὴν κυρίαν θέσιν κατέχει ἡ δυσπιστία ἐναντι τοῦ Θεοῦ, δηλ. ὁ χωρισμὸς ἀπ' αὐτοῦ (Αὐτόθι σελ. 59). Ἡ δικαίωσις ἐξ ἄλλου εἶναι ἡ δημιουργικὴ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ, δι' ἧς ὁ χωρισμὸς οὗτος αἴρεται, ἡ κοινωνία ἀποκαθίσταται καὶ τὸ αἰσθημα ἐνοχῆς ἐξαφανίζεται (πρβλ. καὶ E. Schott, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 1114-15). Ὁ Θεός, συγχωρῶν ἁμαρτίας, ἀσκεῖ τὸ θέλημά Του πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς ἄρσεως τοῦ φραγμοῦ. «Καὶ καθόσον ἡ πρόθεσις αὕτη ἐνεργεῖ προσδιοριστικῶς ἐπὶ τῶν ἁμαρτωλῶν, εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν τοὺς ἀπαλλάσσει ὀλοτελῶς ἐκ τῆς συνειδήσεως ἐνοχῆς ἀλλ' ἐκ τῆς δυσπιστίας, ἥτις ὡς ἀσθένεια τοῦ αἰσθήματος ἐνοχῆς χωρίζει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τοῦ Θεοῦ» (Αὐτόθι, σελ. 64).

Ταυτόσημος πρὸς τὴν δικαίωσιν εἶναι, κατὰ τὸν Ritschl, καὶ ἡ καταλλαγὴ. Ὅταν διὰ τῆς δικαίωσεως ἀρθῇ ἐκ τῆς συνειδήσεως τὸ αἰσθημα ἐνοχῆς τοῦ ἁμαρτωλοῦ, τότε ἐν τῇ συνειδήσει δὲν λειτουργεῖ πλέον ἡ ἀντιθέσις ἐκεῖνη πρὸς τὴν βούλησιν τοῦ Θεοῦ, τῆς ὁποίας ἀντιθέσεως τελειώσεις εἶναι ἡ ἁμαρτία. Ὑπὸ τὴν ἐννοίαν αὕτην ἡ δικαίωσις ἐκλαμβάνεται ὡς συνθετικὴ τις κρίσις, καθ' ἣν ἡ ἐνέργεια τοῦ δικαιοῦντος Θεοῦ ὡς ὑποκειμένου τῆς κρίσεως δὲν πρέπει νὰ νοῆται ὡς ἔχουσα περιεχόμενόν της τὴν ἠθικὴν ἀλλαγὴν τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ὡς συμβαίνει ἐν τῷ ρωμαιοκαθολικισμῷ, ἀλλὰ τὴν διὰ τῆς ἐνεργείας

τοῦ Θεοῦ μεταβολὴν τῆς σχέσεώς του πρὸς τὸν Θεὸν (Αὐτόθι, σελ. 80). Βεβαίως, δὲν πρέπει νὰ νομισθῇ τις ὅτι τὸν ἀνθρώπινον παράγοντα δέχεται ὁ Ritschl ὡς παθητικόν. Τὸν ἀνθρώπινον παράγοντα ὑποτάσσει εἰς τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ, ἢ θεωρεῖ ὡς περιλαμβανόμενον εἰς τὰς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων. Ἐξ ἄλλου ὁμως, «ἐγγύτερον ἐξεταζομένη ἡ ἔννοια τῆς δικαιοσύνης ἀποκαλύπτει τὸ γεγονός ὅτι ἡ θεία αὕτη ἐνέργεια δὲν σημαίνει κάτι πού συμβαίνει εἰς τὸν ἄνθρωπον κατὰ μηχανικὸν τρόπον» (Αὐτόθι, σελ. 32 ἔξ.).

Ἡ δικαιοσύνη δὲν εἶναι δικανικὴ πράξις ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀπαλλαγῆς ἐκ τῆς τιμωρίας. Εἶναι πράξις τοῦ Θεοῦ ταυτόσημος πρὸς τὴν υἰοθεσίαν. «Ἄν ἡ δικαιοσύνη εἶναι μιὰ ἐνέργεια, ἐν ἣ ὁ Θεὸς ἐμφανίζεται ὑπὸ τὴν ιδιότητα τοῦ Πατρὸς, τότε ἡ υἰοθεσία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι οὐσιαστικῶς ταυτόσημος πρὸς τὴν δικαιοσύνην, μετὰ τὴν διαφορὰν ὅτι ἡ κοινωνία μετὰ τοῦ Θεοῦ, εἰς ἣν οἱ ἁμαρτωλοὶ γίνονται δεκτοί, νοεῖται ὡς τόσον στενὴ ὅσον εἶναι ἐκείνη, ἡ ὁποία ὑπάρχει μετὰ τῆς Κεφαλῆς καὶ τῶν μελῶν μιᾶς οἰκογενείας. Ὡς ἐκ τούτου αἱ ἐνέργειαι, ἐν αἷς οἱ πιστεύοντες φανεροῦν τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν καταλλαγὴν, πρέπει νὰ νοῶνται ὡς λειτουργήματα τῆς υἰοθεσίας αὐτῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ» (Αὐτόθι, σελ. 98).

Περαιτέρω, ἡ ἔννοια τῆς δικαιοσύνης δέον νὰ θεωρῆται ὡς ὁμοιογενὴς πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Ἡ ὑπόσχεσις τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ εἶναι συγχρόνως τὸ βάθρον τῆς μακαριότητος καὶ τὸ ἔργον εἰς ὃ καλοῦνται οἱ χριστιανοί. Ἡ δευτέρα αὕτη τελεολογικὴ σχέσις τῆς δικαιοσύνης πρὸς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ὡς πεδῖον ἀγῶνος δύναται νὰ νοηθῇ εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως. «Εἴτε θὰ ἐρμηνεύσωμεν τὴν δικαιοσύνην ὡς τὴν ἰκάνωσιν τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐκτελῇ τὰ ἠθικὰ ἐκεῖνα λειτουργήματα, τὰ ὁποῖα ἀπαρτίζουν τὸ ἔργον τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ἢ τοιαύτη δὲ σχέσις εἶναι ἄμεσος, εἴτε θὰ ἐρμηνεύσωμεν τὴν δικαιοσύνην ὡς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ὀρθῆς σχέσεως πρὸς τὸν Θεόν, τὴν ὁποῖαν ὁ ἁμαρτωλὸς οὔτε ἔχει οὔτε δύναται δι' ἰδίων δυνάμεων νὰ ἐπιτύχῃ, ὡς τὴν χαρίτωσιν τοῦ ἀνθρώπου διὰ μιᾶς ἀνεξαρτήτου πολυτίμου ποιότητος, ἥτις, ἂν καὶ ἐκδηλοῦσα ἑαυτὴν ἐν ταῖς ἰδίαις αὐτῆς λειτουργίαις, ἀποτελεῖ ὄρον *sine qua non* διὰ τὴν ἠθικὴν ἔναντι τοῦ πλησίον δραστηριότητα. Αἱ ἀπόψεις αὗται ἐκπροσωποῦνται ἀντιστοίχως ὑπὸ τῶν ρωμαιοκαθολικῶν καὶ ὑπὸ τῶν προτεσταντῶν» (Αὐτόθι, σελ. 35).

Ποία εἶναι ἡ λειτουργία τῆς πίστεως εἰς τὴν δικαιοσύνην ἢ ἄφεςιν ἢ καταλλαγὴν κτλ.; Ἡ πίστις ἀποτελεῖ ὄρον τῆς δικαιοσύνης. Ὑπὸ ποῖαν ὁμως ἔννοιαν; Ὅχι ὑπὸ τὴν ἔννοιαν καταβολῆς ἔργου τινὸς ἀπὸ μέρους τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς δικαιοσύνης. «Αὕτη φέρει ἀλλαγὴν εἰς τὴν συνείδησιν τῆς ἐνοχῆς κατὰ τοῦτο, ὅτι τὸ αἶσθημα δυσπιστίας πού συνδέεται μετὰ τὴν συνείδησιν αὐτὴν καὶ ἡ ἀπομάκρυνσις ἀπ' αὐτοῦ πού ἡ δικαιοσύνη συνεπάγεται, ἀντικαθίστανται τώρα διὰ τινος κινήσεως συγκαταθέσεως τῆς βουλήσεως ἔναντι τοῦ Θεοῦ. Ἡ νέα αὕτη κατεύθυνσις τῆς βουλήσεως πρὸς τὸν Θεόν, ἡ ὁποία

προκαλεῖται διὰ τῆς καταλλαγῆς εἶναι κατὰ τὴν εὐαγγελικὴν ἄποψιν ἡ πίστις» (σελ. 100).

Ἡ ρωμαιοκαθολικὴ καὶ πιετιστικὴ ἄποψις καθὼς καὶ ὁ σωκινιανισμὸς θεωροῦν τὴν δικαίωσιν ὡς ἀναγκαῖον συμπλήρωμα τῆς πραγματικῆς ἐκείνης δικαίας ζωῆς, ἥτις πραγματοποιεῖται διὰ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, μιᾶς δικαίας καὶ εὐσεβοῦς ζωῆς, ἐνὸς ἀγιασμοῦ, ὅστις δεόντως καθορίζει τὴν θέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸ τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν εὐδαιμονίαν του. Αἱ σχολαὶ τοῦ Bengel καὶ τοῦ Schleiermacher θεωροῦν ἐπίσης τὴν δικαίωσιν ὡς προϋποθέτουσαν τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν Θεόν.

Ἐξ ἄλλου ἡ ἄποψις τῶν Σχολαστικῶν τῆς Μεταρρυθμίσεως, ὅτι ἡ δικαίωσις εἶναι ἀναγκαία διὰ τὴν σωτηρίαν, ἀφοῦ τὰ καλὰ ἔργα εἶναι ἀνεπαρκῆ πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν λόγῳ τοῦ ἀτελοῦς αὐτῶν, ὀδηγεῖ εἰς τὴν αὐτὴν νομικὴν σχέσιν Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου. Προϋποθέτει δηλ. ὅτι, ἂν τὰ καλὰ ἔργα ἐξετελοῦντο κατὰ ἓνα τέλειον μέτρον, θὰ ἦσαν ἰκανὰ νὰ δημιουργήσουν μίαν νομικὴν ἀξίωσιν πρὸ τοῦ Θεοῦ, ὅπως παράσχη τὴν αἰώνιον ζωὴν.

Ὁ Κάντιος παρουσιάζει τοὺς δυνατοὺς συνδυασμοὺς δικαιοσέως καὶ καλῶν ἔργων ὡς μίαν ἀντινομίαν τοῦ λόγου. Ὁ Ritschl, ἂν καὶ δὲν δέχεται τὴν καντιανὴν ἀντινομίαν ὡς θεωρητικῶς ἄλυτον, θέτει ὁμως τὸ πρόβλημα βασικῶς κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον: «πῶς δύναται νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι ἡ ἄφεσις τῶν ἁμαρτιῶν ὡς ἡ οὐσιώδης βᾶσις τῆς σωτηρίας, αὐτὴ καθιστᾷ τὴν ἠθικὴν δραστηριότητα δυνατὴν καί, ἐξ ἄλλου, πῶς τὰ καλὰ ἔργα δύναται νὰ προσθέσουν τι περαιτέρω εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἂν ἡ ἄφεσις ἔχει ἤδη χορηγηθῇ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὡς ἐπαρκῆς βᾶσις διὰ τὴν αἰώνιον ζωὴν;» (Αὐτόθι, σελ. 493).

Διὰ τὸν Ritschl ἡ εὐαγγελικὴ διδασκαλία περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς ἀφέσεως δὲν δύναται νὰ προέλθῃ ἐκ τινος τελεολογικῆς σχέσεως πρὸς τὸν ἀγιασμὸν ἢ τὰ καλὰ ἔργα, δὲν εἶναι δηλ. τὸ μέσον πού φέρει πρὸς ἐκεῖνο τὸ τέλος, ὡς ἐν τῇ ρωμαιοκαθολικῇ περὶ δικαιοσέως διδασκαλίᾳ. Τοῦτο ὁμως δὲν πρέπει νὰ ἐκληφθῇ ὡς ἀποκλεῖον τὸ ἐρώτημα ἂν ἡ δικαίωσις, ἀκόμη καὶ ὡς νοεῖται εὐαγγελικῶς, δὲν πρέπει νὰ θεωρῆται ὡς προϋπόθεσις καλῶν ἔργων καὶ τῆς ὀρθῆς τῶν ἐκτελέσεως (Αὐτόθι, σελ. 493).

Ἡ μεγάλη ὁμως ἀνάγκη τῆς δικαιοσέως ἢ ἀφέσεως, κατὰ τὸν Ritschl, δύναται νὰ νοηθῇ μόνον, ἂν θεωρήσωμεν τὴν αἰώνιον ζωὴν ὡς τὸ ἄμεσον τέλος καὶ τὸν ἄμεσον σκοπὸν τῆς θείας ταύτης ἐνεργείας. «Αἰώνιος ζωὴ εἶναι ἡ πνευματικὴ ἐκείνη ἀνεξαρτησία, ἡ δυνατὴ εἰς τὴν σφαῖραν τῆς θείας χάριτος, ἥτις ἐν ἀρμονίᾳ πρὸς τὴν θείαν πρόνοιαν, ὑποτάσσει τὰ πάντα εἰς ἑαυτήν, οὕτως ὥστε ταῦτα νὰ καθίστανται μέσα εὐλογίας, ἀκόμη καὶ ὅταν ἐξωτερικῶς φαίνονται ἀντίθετα πρὸς αὐτήν» (Αὐτόθι, σελ. 507). Ἡ ἀνάγκη τῆς δικαιοσέως ἢ ἀφέσεως νοεῖται διὰ τοῦ συνδέσμου αὐτῆς πρὸς τὴν αἰώνιον ζωὴν διὰ τῆς πίστεως. Ἐν τούτῳ ὁ Ritschl πιστεύει ὅτι ἀναπτύσσει τὴν ἄποψιν τοῦ Λουθήρου, καθ' ἣν θρησκεία καὶ δικαίωσις εἶναι ταυτῶσυμα. «Ὁ ρωμαιοκαθολι-

κισμὸς ἀποκλίνει τῆς ἀπόψεως ταύτης, καθ' ὅσον οὗτος ἀντιπροσωπεύει τὸν χριστιανισμὸν ὡς τὴν μορφήν ἠθικῆς τινος κατευθύνσεως τῆς ἀντιτιθεμένης πρὸς τὴν ἁμαρτιαν βουλήσεως, ἐνῶ ὁ Προτεσταντισμὸς ἀντιπροσωπεύει τὸν χριστιανισμὸν ὡς τὴν ἀληθῆ θρησκείαν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἐνέργειαν τῆς ἁμαρτίας, νοουμένης ὡς τοῦ πεδίου πάσης ἀθρησκείας καὶ πάσης ψευδοῦς θρησκείας» (Αὐτόθι, σελ. 80).

Ὁ Ritschl ἐπὶ τοῦ σημαντικοῦ τούτου θέματος τῆς δικαιοσύνης καὶ τοῦ ἁγιασμοῦ ἐπεκρίθη ὑπὸ τινων ἐκ τῶν μελετητῶν του ὡς στηρίζων τὴν σχετικὴν διδασκαλίαν του ὄχι εἰς τὴν Ἀγίαν Γραφήν ἢ τοὺς Μεταρρυθμιστάς ἀλλ' εἰς θεωρήματα ξένα πρὸς τὴν χριστιανικὴν παράδοσιν. Κατὰ τὸν Gösta Hök ἡ περὶ δικαιοσύνης διδασκαλία τοῦ Ritschl πηγάζει ἐκ τῶν θρησκευτικοφιλοσοφικῶν ἀρχῶν του, αἱ ὁποῖαι ἔχουν τὴν ἀφετηρίαν των εἰς τὸν Κάντιον καὶ εἰς τὸν Schleiermacher. Ὁ Κάντιος ἐπιδιώκει μίαν μεταβολὴν τῆς βουλήσεως καὶ τοῦ συναισθηματικοῦ κόσμου τοῦ ἀνθρώπου ἄνευ οἰουδήποτε εὐδαιμονιστικοῦ τέλους ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἑνὸς προτύπου ἢ ιδεώδους. Τοιοῦτοτρόπως, διὰ τὸν Κάντιον ἡ θρησκεία εἶναι κυρίως σχέσις πρὸς τὴν βούλησιν τοῦ Θεοῦ. Κατὰ τὸν Schleiermacher ὁμοίως ἡ θρησκεία ἱκανοποιεῖ ὄρισμέναν ἀνάγκαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀποβλέπει ὄχι ἀπλῶς εἰς τὴν μεταβολὴν τοῦ ἀνθρώπου συμφώνως πρὸς ὄρισμένον ιδεῶδες ἀλλὰ κυρίως εἰς τὴν εὐτυχίαν τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Hök πιστεύει ὅτι ὁ Ritschl παρουσιάζει δύο εἶδη χριστιανισμοῦ, στηριζόμενα ἑκάτερον ἐπὶ τῶν δύο ἀνωτέρω ἐννοιῶν περὶ θρησκείας, κατηγορεῖ δὲ τοῦτον ὅτι τὴν μὲν περὶ δικαιοσύνης διδασκαλίαν σχετίζει πρὸς τὴν ἐννοίαν τῆς θρησκείας, ἥτις ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ ἀνθρώπου, τὴν δὲ καταλλαγὴν πρὸς τὴν καντιανὴν ἀντίληψιν περὶ θρησκείας. Περαιτέρω ὁ Hök ἐπικρίνει τὸν Ritschl ὅτι καὶ ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς δικαιοσύνης χωρίζει τὴν ἠθικὴν ἀπὸ τὴν θρησκείαν, ἡ ὅποια ἀποτελεῖ τὴν κινήτηριον δύναμιν τοῦ ἥθους τῶν χριστιανῶν.

Ὁ Schäfer ἀντιλέγει εἰς αὐτὰ ὅτι παρὰ τῷ Ritschl ἡ δικαιοσύνη ἀποτελεῖ τὴν θεῖαν πλευρὰν τῆς σωτηριώδους ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ, ἐνῶ ἡ καταλλαγὴ ἐκφράζει τὴν πραγματοποιήσιν τῆς θείας ἐνεργείας ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, τοῦτο δὲ ἔχει ὡς συνέπειαν ὅτι ἡ δικαιοσύνη ὡς ἐννοία καθ' ἑαυτὴν λαμβανομένη δὲν βιοῦται, ἐνῶ ἡ καταλλαγὴ εἶναι ἡ ψυχολογικὴ καὶ φαινομενολογικὴ ἔκφρασις τῆς δικαιοσύνης ("Εὐθ' ἀνωτ. σελ. 10). Μία τοιαύτη ἐρμηνεία τῆς διδασκαλίας τοῦ Ritschl δὲν δικαιολογεῖ τὴν μορφήν τοῦ Barth, καθ' ἣν ὁ Ritschl θεωρεῖ τὴν καταλλαγὴν ἰσοδύναμον πρὸς τὸ ιδεῶδες τῆς ζωῆς, δηλ. τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι ὁ Ritschl συνδέει τὴν πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ πρὸς τὴν καταλλαγὴν διὰ τοῦ Χριστοῦ, πλὴν ὁμοίως τὴν ἐν τῇ πρόνοιᾳ ἐκδηλουμένην ἀγάπην τοῦ Θεοῦ δὲν θεωρεῖ ὡς ἀλήθειαν τῆς φυσικῆς θρησκείας. Ἡ Διαφώτισις ἐπίστευσεν ὅτι ἡ πρόνοια καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ εἶναι χαρακτηριστικὰ τῆς φυσικῆς θρησκείας καὶ διὰ τοῦτο δὲν συνέδεσε ταῦτα πρὸς τὴν καταλλαγὴν.

Τοιουτοτρόπως ἡ Διαφώτισις, ὅπως ἄλλωστε καὶ ἡ Παλαιὰ Διαθήκη, ἐνεπλάκη εἰς τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως ἀξιομισθίας καὶ εὐδαιμονίας, λύει δὲ τοῦτο διὰ τῆς παραδοχῆς ἀμοιβῶν μετὰ θάνατον, ἐνῶ ἡ χριστιανικὴ συνειδησις τῆς καταλλαγῆς ὑπερνικᾷ τὴν ἀντινομίαν μετὰ ἀξιομισθίας καὶ εὐδαιμονίας εἰς πᾶσαν στιγμὴν τῆς παρουσίας ζωῆς (Αὐτόθι, σελ. 188).

β) Ἡ ἄφεσις βασίζεται ἐπὶ τοῦ ἔργου τοῦ Χριστοῦ. Ἡ ἄφεσις τῶν ἀμαρτιῶν διὰ τοῦ Χριστοῦ πρέπει, κατὰ τὸν Ritschl, νὰ θεωρῆται ὡς ἰδίωμα τῆς κοινότητος καὶ «συνεπάγεται ὅτι ἐν τῇ κοινότητι ταύτῃ οἱ ἄνθρωποι δύνανται νὰ ἀπολαύσουν τὴν κοινωνίαν μετὰ τοῦ Θεοῦ παρὰ τὰς ἀμαρτίας των καὶ παρὰ τὴν ἐπίτασιν τοῦ αἰσθημάτος ἐνοχῆς παρ' αὐτοῖς» (Αὐτόθι, σελ. 545). Ἡ δικαιοσύνη ἀναφέρεται εἰς τὴν κοινότητα τῶν πιστῶν καὶ εἰς τὸ ἄτομον ἐν αὐτῇ (Αὐτόθι, σελ. 108), ἀφοῦ τὸ ὅλον οὐσιαστικῶς καὶ ἐννοιολογικῶς προηγεῖται τῶν μερῶν του (βλ. Mackintosh, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 168). Ὁ Ritschl, ὡς εἶδομεν, ἀπορρίπτει οἰανδήποτε νομικὴν ἀποφιν περὶ τοῦ ἔργου τῆς βασιλικῆς ἱερωσύνης τοῦ Χριστοῦ ὑπὲρ ἡμῶν. Ἡ θυσία τοῦ Χριστοῦ ἦτο ἔργον ὑπακοῆς, ὄχι ἔργον τιμωρίας. Ἡ ἀντιπροσώπευσις μας ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ ἐν τῷ Σταυρῷ νοητέα συλλογικῶς (inclusiv), οὕτως ὥστε ἐν τῇ ἀγάπῃ τοῦ Θεοῦ νὰ καταλαμβάνουν καὶ τὰ μέλη τῆς κοινότητος τὴν θέσιν, ἣν κατέχει ὁ Χριστός, χωρὶς τοῦτο νὰ παρακωλύῃ τὴν ἄσκησιν τῆς ἰδίας δικαιοσύνης (βλ. Otto Ritschl, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 32).

Ἡ συγχώρησις αὕτη δὲν ἀφανίζει τὸ αἶσθημα ἐνοχῆς διὰ τὰς ἀμαρτίας τοῦ παρελθόντος, ὅπως πιστεύει ὁ Μελάγχθων ἐν τῇ διδασκαλίᾳ του περὶ μετανοίας, ἀλλὰ μόνον τὴν δύναμιν του νὰ μᾶς χωρίζῃ ἀπὸ τὸν Θεόν, ἢ τὴν ἔλθειν ἐμπιστοσύνης εἰς τὸν Θεόν πού εἶναι σύμφυτος εἰς τὸ αἶσθημα τῆς ἐνοχῆς. Ἀντιθέτως, ἡ βεβαιότης τῆς συγχωρήσεως ἐκφράζεται καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦτου τοῦ γεγονότος ὅτι ἐπιτείνεται τὸ αἶσθημα ἐνοχῆς διὰ τῆς ἀμαρτίας πού διαπράττομεν καὶ ἀφυπνίζεται γενικῶς ἐν ἡμῖν ἡ εὐαίσθησις τοῦ φόβου τῆς παραβάσεως.

Ἡ μόνιμος βεβαιότης τῆς κοινωνίας μετὰ τοῦ Θεοῦ πού ἐπιτυγχάνεται παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡμαρτήσαμεν καὶ ἀμαρτάνομεν, συνδεδεμένη προφανῶς πρὸς τὴν Πατρικὴν τοῦ Θεοῦ ἀγάπην, καὶ ἡ συνειδησις ὅτι ἀκριβῶς ἡ σχέσις αὕτη ἐπιτυγχάνεται ἐν τῇ χριστιανικῇ κοινότητι, μᾶς ὑποχρεώνει νὰ ἀναφέρωμεν τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο εἰς τὸ ἔργον τοῦ Χριστοῦ, διὰ τοῦ ὁποῦ οὗτος ἴδρυσεν τὴν κοινότητα.

Ἄν ὁ Χριστὸς διὰ τῆς ὑπακοῆς εἶναι βέβαιος περὶ τῆς ἐγγύτητος, τῆς ἱερατικῆς Του σχέσεως πρὸς τὸν Θεόν, τοῦτο περικλείει ἐν ἑαυτῷ τὴν πρόθεσιν ἢ παροῦσα καὶ μέλλουσα κοινότης τοῦ Χριστοῦ νὰ ἐπιτύχῃ τὰ αὐτά. Ὁ Χριστὸς ὡς ἱερεὺς εἶναι ἀντιπρόσωπος τῆς κοινότητος, ἣν προσάγει τῷ Θεῷ διὰ τῆς τελείας ὀλοκληρώσεως τῆς προσωπικῆς Του ζωῆς καὶ κλήσεως. Ἡ ἐνοχὴ τῆς κοινότητος δὲν ὑπολογίζεται εἰς τὴν κρίσιν τοῦ Θεοῦ, ἀφοῦ οἱ πιστοὶ

γίνονται δεκτοὶ ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ ἀγαπητοῦ Του Υἱοῦ εἰς τὴν θέσιν ἐκείνην ἔναντι τοῦ Θεοῦ, ἥτις ἀνελήφθη καὶ διατηρεῖται ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ (Αὐτόθι, σελ. 546).

Ὁ σκοπὸς τοῦ Χριστοῦ νὰ ἐγγυηθῇ μίαν γενικὴν ἄφεσιν διὰ τὴν ἀνθρωπότητα εἶναι ταυτόσημος πρὸς τὴν ἰδρυσιν μιᾶς κοινότητος, τῆς ὁποίας τὰ μέλη ἀναγνωρίζουν ἐν τῷ Θεῷ Πατρὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τὸν ἰδικὸν τῶν πατέρων. Ἡ κοινωνία μετὰ τοῦ Θεοῦ, ἥτις εἶναι δυνατὴ παρὰ τὰς ἀμαρτίας μας, εἶναι ταυτόσημος πρὸς τὴν ἐνσωμάτωσιν μας εἰς τὴν κοινότητα ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι πιστεύουν εἰς τὸν Χριστὸν (Αὐτόθι, σελ. 550). Ἡ Ἐκκλησία εἶναι διὰ τὸν Ritschl «τὸ ἰδεῶδες ὑπόστρωμα τῶν διὰ τοῦ Χριστοῦ παρεχομένων σωτηριωδῶν ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ» (O. Ritschl, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 32), ἢ, καθὼς σημειώνει ὁ Mackintosh, «ἡ ἰδρυσις τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ μεσιτεία τῆς ἀφέσεως τῶν ἀμαρτιῶν εἶναι, κατὰ τὸν Ritschl, ἐν καὶ τὸ αὐτό· *extra ecclesiam nulla salus*» (Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 170).

«Ὁ Χριστὸς διὰ τῆς ὑπακοῆς τηρεῖ ἑαυτὸν ἐν τῇ ἀγάπῃ τοῦ Θεοῦ, ποιῶν δὲ τοῦτο ἀντιπροσωπεύει συγχρόνως τὴν κοινότητά Του ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ὥστε αὐτὴ νὰ λάβῃ τὴν ἄφεσιν, ἣν ὁ Θεὸς τὸ πρῶτον ἐγγυᾶται διὰ τῆς χάριτος καὶ ἀληθείας τοῦ Χριστοῦ. Τὸ ἐπίτευγμα τοῦτο ἔχει διὰ τὸν Θεὸν τὴν ἀξίαν, καθ' ἣν διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἡ ἀνθρωπότης, εἰσερχομένη εἰς κοινωνίαν μετὰ τοῦ Χριστοῦ, ἄγεται εἰς τὸ τέρας τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ἥτις εἶναι ὁ προσωπικὸς τελικὸς τοῦ Θεοῦ σκοπός» (Αὐτόθι, σελ. 551).

Ἡ κοινότης ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει ἐγγυᾶται εἰς τὸν ἐπὶ μέρους πιστὸν περὶ τῆς βεβαιότητος τῆς δικαίωσης καὶ σωτηρίας του. Ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου τῆς προσωπικῆς βεβαιότητος περὶ τῆς σωτηρίας ἀπομακρύνεται ὁ Ritschl ἀπὸ τὰς δογματικὰς βάσεις τῆς Λουθηρανικῆς Ἐκκλησίας. Οὗτος οὔτε τὸ ὑποκείμενον ἐν τῇ προσωπικῇ βεβαιότητι περὶ τῆς σωτηρίας δέχεται ὡς παθητικόν, οὔτε τὴν βεβαιότητα παράγει ἐκ τοῦ ἀγῶνος τῆς μετανοίας ἢ ἐκ τῆς θεωρήσεως τῆς ἠθικῆς δραστηριότητος τοῦ ἀγωνιζομένου πιστοῦ, ἀλλὰ θεωρεῖ ταύτην πηγάζουσαν ἐκ τῆς δικαίωσης, βιουμένην ἐν τῇ πίστει καὶ τῇ ἐμπιστοσύνῃ πρὸς τὸν Θεὸν ἐν πάσαις ταῖς περιστάσεσι τοῦ βίου, εἰδικώτερον ἐν τῇ ὑπομονῇ τοῦ ἐνσωματοῦντος ἑαυτὸν διὰ τῆς πίστεως εἰς τὴν κοινότητα τῶν πιστῶν, τὴν Ἐκκλησίαν. Ὁ Ritschl καταπολεμεῖ ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὸν ἀτομικισμὸν τοῦ Λουθήρου καὶ τοῦ Μελάγχθονος (βλ. αὐτόθι, σελ. 181), οἱ ὁποῖοι τὴν βεβαιότητα διὰ τὴν σωτηρίαν οὐδόλως συνδέουν πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν. Τὴν φύσιν τῆς προσωπικῆς βεβαιότητος περὶ τῆς σωτηρίας παρουσιάζει ὁ Λουθηρος ὡς θετικὴν ἐπὶ τοῦ κόσμου κυριαρχοῦσαν ἐλευθερίαν, ἀνευ ὁμῶς οἰασθήποτε συσχέτισεως πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν.

Διὰ τὴν ἔμφασιν ταύτην ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας ὁ Ritschl κατηγορήθη ἐπὶ ρωμαιοκαθολικισμῷ, ἂν καὶ πολλαχοῦ καταπολεμεῖ τὴν ρωμαιοκαθολικὴν ἀντίληψιν περὶ δικαίωσης ὡς μιᾶς ἀναλυτικῆς κρίσεως. Τὸ ἀληθές εἶναι ὅτι

ὁ Ritschl ἀπορρίπτει τὴν σχετικὴν ρωμαιοκαθολικὴν διδασκαλίαν περὶ δικαιοσύνης, ἐπὶ δὲ τῆς Ἐκκλησίας θέτει τόσῃ ἐμφασιν, διότι ταυτίζει ταύτην πρὸς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Παρὰ δὲ τὸ γεγονὸς ὅτι τὴν Ἐκκλησίαν δὲν δέχεται ὡς ἐλεύθερόν τι σωματεῖον, ἀλλ' ἀνάγει αὐτὴν ἀποκλειστικῶς εἰς τὸν ἰδρυτὴν τῆς Ἰησοῦν Χριστόν, τὴν δὲ ἀρχὴν καὶ τὴν δύναμιν τῆς βλέπει ἀντλουμένην ἀπὸ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, τὸ ὁποῖον συγκρατεῖ αὐτὴν καὶ ἀνανεοῖ, ἡ διδασκαλία του ἐν γένει περὶ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν μυστηρίων δὲν εἶναι καθόλου ἱκανοποιητικὴ. Καθὼς σημειώνει ὁ Mosley, πολλὰ ἐκ τῶν ἰδιωμάτων τῆς Ἐκκλησίας μετέφερον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, ὑπετίμησε καὶ παρημέλησε τὰ μυστήρια, ὡς ἀντίδοτον δὲ εἰς τὸν τονισμόν τῶν μυστηρίων ἐν τῷ ρωμαιοκαθολικισμῷ ἐτόνισε τὴν πίστιν (ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 262-263).

Ὁ Schleiermacher ἤγειρε τὸ ἐρώτημα πῶς ἡ ἄφεσις δύναται ν' ἀποδοθῇ εἰς τὴν κοινότητα τοῦ Χριστοῦ, ὅταν, ἰδίως καθ' ὠρισμένας περιόδους, παρουσιάζεται αὕτη τόσον εὐρέως μετέχουσα εἰς τὴν γενικὴν ἁμαρτίαν. Ὁ Ritschl ὑποστηρίζει ὅτι παρὰ ταῦτα τὸ ἄτομον δέχεται ἐκ τῆς εἰκόνας τοῦ Χριστοῦ, ποῦ ὑπάρχει ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ὡς κοινὸν κτῆμα, τὴν ἀναμάρτητον τελειότητα τοῦ Ἰησοῦ, ἥτις δίδει εἰς αὐτὸ συγχρόνως τὴν πλήρη συνείδησιν τῆς ἁμαρτίας καὶ τὴν ἀπομάκρυνσιν ἐκ τῆς κακοδαιμονίας, τοῦτο δὲ καθ' ἑαυτὸ ἀποτελεῖ τὴν μετάδοσιν αὐτῆς τῆς τελειότητος. Ἄν καὶ εἰς εὐρέα τμήματα τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας ἡ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ ἐνεργουμένη συνείδησις τοῦ Θεοῦ ἐμποδίζεται τόσον ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας, ὥστε ἀκόμη καὶ τὸ μέτρον τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας καὶ ἀγαθότητος νὰ νοθεύωνται, ἐν τούτοις πάντοτε δέον νὰ θεωρῆται εἰς πίστωσιν αὐτῶν τῶν φαινομένων ὅτι ὡς κεκρυμμένον των ἐλαττήριον ἐργάζεται ἐν αὐτοῖς ἡ ἐλπίς τῆς πραγματοποιήσεως τοῦ ἀληθοῦς χριστιανισμοῦ.

«Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς καταλλαγῆς ἐμφανίζεται ἐν ὁμαλῇ πληρότητι εἰς τὴν ὑποκειμενικὴν πίστιν εἰς τὸν Χριστόν» (αὐτόθι, σελ. 491). «Πίστις δὲ εἰς τὸν Χριστόν σημαίνει ὅτι ἀποδεχόμεθα τὴν ἀξίαν τῆς θείας ἀγάπης, ποῦ ἀποκαλύπτεται εἰς τὸ ἔργον Του διὰ τὴν καταλλαγὴν ἡμῶν μετὰ τοῦ Θεοῦ, μετὰ τῆς ἐμπιστοσύνης ἐκείνης, ἥτις κατευθυνομένη πρὸς Αὐτόν (τὸν Χριστόν), ὑποτάσσει ἑαυτὴν εἰς τὸν Θεὸν ὡς τὸν Πατέρα Του καὶ Πατέρα ἡμῶν. Τοιοῦτοτρόπως ἀποκτῶμεν τὴν βεβαιότητα διὰ τὴν αἰώνιον ζωὴν καὶ εὐδαιμονίαν» (αὐτόθι, σελ. 591).

Τὸ πρόσωπον ποῦ δὲν κυριαρχεῖται πλέον ἀπὸ τὰ φυσικά του ἑνστικτα—ἐνστικτα δηλ. ἰδιοτελῆ, χαρακτηριζόμενα ἐκ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν κόσμον—ἀτίνα φέρουν τὸν κύριον χαρακτῆρα τῆς ἁμαρτίας ἐν τῇ ἀδιαφορίᾳ ἢ δυσπιστίᾳ ἐναντι τοῦ Θεοῦ, εὐρίσκεται εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ἀναγεννήσεως. Ἡ ἀναγέννησις δὲν ὀδηγεῖ εἰς τὴν θείαν υἰοθεσίαν διὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ὡς μέσου, ὅταν ἡ ἀναγέννησις νοῆται ὡς περιοριζομένη εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς νέας θρησκευτικῆς ζωῆς. Τὸ Ἅγιον Πνεῦμα ὡς ἡ δύναμις τῆς πλήρους γνώσεως τοῦ Θεοῦ, ἥτις τυγχάνει κτῆμα τῶν πιστῶν ἐν Χριστῷ, εἶναι συγχρόνως καὶ τὸ δυναμικὸν ἐλα-

τήριον τῆς ζωῆς ὄλων τῶν χριστιανῶν—μιᾶς ζωῆς, ἥτις ὡς τοιαύτη ἀναγκαιῶς κατευθύνεται πρὸς τὸ κοινὸν τέλος τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. «Τὸ Ἅγιον Πνεῦμα ὡς ἡ δύναμις τῆς πλήρους γνώσεως τοῦ Θεοῦ βασίζει τὴν συνεργασίαν ὄλων τῶν ἀτόμων ἐν τῇ χριστιανικῇ κοινότητι ἐπὶ τῆς ἐμπιστοσύνης εἰς τὸν Θεὸν ὡς Πατέρα μας καὶ ἐπὶ τῆς πραγματοποιήσεως τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ» (Αὐτόθι, σελ. 606). Ἐν μιᾷ φράσει: «Δικαιώσεις καὶ ἀναγέννησις τοῦ ἀτόμου λαμβάνουν χώραν ἐντὸς τῆς κοινότητος τῶν πιστῶν ὡς ἀποτέλεσμα τῆς διαδόσεως τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τοῦ εἰδικοῦ συνεχοῦς ἔργου τοῦ προσωπικοῦ χαρακτήρος τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ κοινότητι. Αὐτοῦ διὰ τῆς ἀφυπνίσεως ἐν τῷ ἀτόμῳ πίστεως ἐν Χριστῷ, ἥτοι ἐμπιστοσύνης εἰς τὸν Θεὸν ὡς Πατέρα, καὶ τῆς αἰσθήσεως ἐνότητος ἐρριζωμένης ἐν τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι, δι' οὗ κυριαρχεῖται ἡ ὅλη ἡμῶν εἰκὼν περὶ τοῦ κόσμου καὶ ἡ ἀξιολόγησις ἡμῶν αὐτῶν, παρὰ τὴν συνέχισιν τοῦ αἰσθήματος τῆς ἐνοχῆς» (Αὐτόθι, σελ. 607).

Ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς περὶ ἀφέσεως διδασκαλίας τοῦ Ritschl παρετηρήσαμεν ἤδη ἐπὶ διαφόρων σημείων τὰ δέοντα. Ἐν γένει πρέπει ἐδῶ νὰ σημειωθῇ ὁ ἔλλοχεύων κίνδυνος τοῦ ὑποκειμενισμοῦ ἐν τε τῇ διδασκαλίᾳ περὶ ἁμαρτίας καὶ ἐν τῇ περὶ δικαιοσύνης τοιαύτης. Εἰς προηγούμενον κεφάλαιον διεπραγματεύθημεν τὸ θέμα περὶ τῆς συνειδήσεως τῆς ἐνοχῆς, τὸ ὁποῖον τοιαύτην σπουδαιότητα ἔχει διὰ τὸν Ritschl, ὥστε νὰ περιττεύῃ ἐδῶ ἡ σχετικὴ ἀναφορά. Παραγινώριζει, ἐπίσης, ὁ Ritschl τὴν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν ἱστορίαν καὶ τὸν κόσμον, καὶ διὰ τοῦτο τὴν δικαιοσύνην δὲν δέχεται ὡς μεταμόρφωσιν τοῦ ἀνθρώπου, τῆς ἱστορίας καὶ τῆς κτίσεως, ὡς ἀνάστασιν, ἀλλὰ, κατὰ τυπικῶς δυτικὸν τρόπον, ψυχολογικῶς ἐρμηνεύει αὐτὴν ἀπλῶς ὡς καταστροφὴν τῆς ἁμαρτίας διὰ τῆς ἀπαλείψεως τοῦ αἰσθήματος τῆς ἐνοχῆς. Ὁρθῶς τονίζει ὅτι ἡ Ἐκκλησία εἶναι τὸ ἄμεσον ἀντικείμενον τῆς δικαιοσύνης, ἐνῶ τὸ ἄτομον ἀπολαμβάνει αὐτήν, καθόσον γνωρίζει ἑαυτὸ ὡς μέλος τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας, τὴν τοιαύτην ὁμῶς διάκρισιν ἄγει εἰς ἀπαραδέκτους ἀκρότητας, προφανῶς ἕνεκα τῆς ἐν ὄλῳ τῷ συστήματι αὐτοῦ ἐμφανοῦς ἀρνήσεως πρὸς πᾶσαν ἕνοιαν ἀμέσου κοινωνίας τῆς ἀτομικῆς ψυχῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ. Ὁ Ritschl, ὡς ἤδη ἐσημειώθη, ὑπῆρξε σφοδρὸς πολέμιος τοῦ εὐσεβισμοῦ καὶ τοῦ μυστικισμοῦ. Παρεγινώρισεν ὁμῶς ὁ γερμανὸς θεολόγος τὸ γεγονός ὅτι εἰς τὴν ἄμεσον αὐτὴν σχέσιν καὶ κοινωνίαν μετὰ τοῦ Θεοῦ πολλοὶ ψυχαι εὐρίσκουν τὴν μεγαλυτέραν ἀσφάλειαν περὶ τῆς ἀληθείας τῆς χριστιανικῆς ἐμπειρίας, μὴ δυνάμεναι, καθὼς σημειώνει ὁ Mosley (ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 254), νὰ ἀνέλθουν εἰς τὰ ὕψη τῆς πίστεως, ἐπὶ τῶν ὁποίων οἱ ριτςλιανοὶ χριστιανοὶ ζοῦν τὸν χριστιανισμόν ἐν ἐλευθερίᾳ καὶ χαρᾷ. Τέλος, ἡ ἕννοια τῆς καταλλαγῆς, ἃν καὶ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ταυτιζομένη πρὸς τὸ ἰδεῶδες τῆς ζωῆς (Lebensideal), πλησιάζει ἐπικινδύνως πρὸς αὐτό. Ἡ παρὰ τῷ Ritschl ἔλλειψις μιᾶς πλέον ριζικῆς κριτικῆς τοῦ πολιτισμοῦ παρουσιάζει αὐτὸν ἐκτεθειμένον εἰς ἓνα τοιοῦτον κίνδυνον.

6. Ἡ τελείωσις τοῦ ἀνθρώπου.

Θὰ κλείσωμεν τὴν ἔκθεσιν καὶ κρίσιν ἡμῶν περὶ τῆς θεολογίας τοῦ Ritschl διὰ μιᾶς ἐπιτροχάδην ἀναφορᾶς εἰς τὴν διδασκαλίαν του περὶ τῆς τελειώσεως τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ τελείωσις τοῦ χριστιανοῦ συνίσταται εἰς τὴν τελείαν ἀσκήσιν τῶν θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν ἀρετῶν, ἰδιαίτερος εἰς τὴν ἀσκήσιν τῆς ἀγάπης ἐπὶ τοῦ θεμελίου τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἐν Χριστῷ ἀπολυτρώσεως. Ἡ τελείωσις αὕτη συνοδεύεται κατ' ἀνάγκην ἀπὸ αἰσθήματα εὐδαιμονίας. Τὴν μακροθυμίαν καὶ ὑπομονὴν θεωρεῖ ὁ Ritschl ὡς τὴν κατ' ἐξοχὴν θεῖαν ἀρετὴν, τὴν ὅποیان ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ ἀσκήσῃ (Αὐτόθι, σελ. 33).

Ἐντὸς τοῦ ἰδικοῦ μας κόσμου ἡ χριστιανικὴ τελείωσις ὡς ὑπακοὴ εἰς τὴν κλήσιν τοῦ Θεοῦ πρὸς πραγματοποιήσιν τῆς βασιλείας Του δὲν εἶναι δυνατὴ δι' ὀλοκλήρους κοινωνίας, εἶναι ὅμως δυνατὴ δι' ὠρισμένα άτομα. Παρὰ ταῦτα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ λόγος περὶ τῶν χριστιανῶν ὡς περὶ ἐνὸς χωριστοῦ κύκλου τελείων ἀτόμων ἐν τῇ κοινωνίᾳ, διὰ τὸν ἀπλοῦν λόγον ὅτι οὐδεὶς γνωρίζει τὴν πορείαν τῶν ἄλλων προσώπων πρὸς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἀγιότης δὲν μετρεῖται ποσοτικῶς, ἀλλ' εἶναι ποιότης ζωῆς καὶ κατεύθυνσις τῆς βουλήσεως. Ἐξ ἄλλου, ἐπειδὴ οἱ τελειότεροι χριστιανοὶ ἔχουν ἠδξήμενὴν τὴν εὐαισθησίαν, εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι κρίνουν ἑαυτοὺς ὡς πλήρεις ἐλαττωμάτων καὶ ἀτελειῶν, καὶ ἐπομένως εἶναι ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι ἀρνοῦνται νὰ μετᾶσχουν εἰς μιὰν ὁμάδα τελείων. Ἀσχέτως πρὸς αὐτό, τὸ παιδαγωγικὸν ἔργον τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ θὰ παρημποδίζετο ἐν τῇ πορείᾳ του, ἂν οἱ τέλειοι ἐσχημάτιζαν μιὰν χωριστὴν κοινωνίαν. Ἄλλ' ἡ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ δὲν ἱκανοποιεῖται μὲ τὰς διαπιστώσεις αὐτάς· χρειάζεται περισσοτέραν βεβαιότητα περὶ τοῦ ὅτι ἡ χριστιανικὴ τελειότης εἶναι δυνατὴ. Ἄλλαι καταστάσεις ὑπάρξεως ἢ ἐκεῖναι τοῦ καθημερινοῦ κόσμου καὶ τῆς καθημερινῆς ζωῆς ἀναζητοῦνται διὰ τὴν πραγματοποίησιν αὐτῆς τῆς τελειότητος. Ὁ Ritschl δὲν αἰσθάνεται ριζικὴν διάστασιν πρὸς τὸν κόσμον ὑπὸ τὰς γνωστάς του μορφάς, καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἐννοεῖ εἰς ὠρισμένους χριστιανούς τὴν τάσιν πρὸς τὴν ἀρνήσιν τοῦ κόσμου, ὅπως συνήθως λέγεται, ἢ ὅποια ἀπαντᾷ εἰς τὸν μοναχισμόν καὶ εἰς ὠρισμένους εὐσεβιστικούς κύκλους. Παρὰ ταῦτα, δὲν ἔλλειπει ἀπὸ τὴν σκέψιν του ἡ ἀλήθεια ὅτι «τὸ πολίτευμα ἡμῶν ἐν οὐρανοῖς ὑπάρχει» (Φιλιπ. 3,20). Γράφει: «Ἄλλ' ἡ χριστιανικὴ πίστις, βεβαία περὶ τῆς αἰωνίου ζωῆς διὰ τῆς καταλλαγῆς ἐν Χριστῷ, διατηροῦσα τὴν εὐλογίαν ταύτην ἐν τῇ ἀσκήσει τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀγιότητος, ἀναπαύεται ἐπὶ τῆς ἐλπίδος ὅτι ἡ τελείωσις τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ ὡς τοῦ ὑψίστου ἀγαθοῦ θὰ πραγματοποιηθῇ ὑπὸ συνθήκας, αἱ ὅποιαὶ ἐκτείνονται πέραν τοῦ κόσμου τῆς ἐμπειρίας» (Instruction in the Christian Religion, Engl. Transl., p. 263).

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ ἔσχατα ὁ Ritschl πιστεύει ὅτι ὅλαι αἱ ἐκφράσεις τῆς

Κ. Διαθήκης αἱ ἀναφερόμεναι εἰς αὐτὰ ἔχουν συμβολικὸν νόημα, αἱ δὲ σχέσεις αἱ ὅποια θεωροῦνται ὡς σχήματα τῆς θρησκευτικῆς ἐλπίδος δὲν δύναται νὰ πληρωθοῦν δι' ἀμέσου περιεχομένου. Ἀπὸ τὰς προσδοκίας τῆς ἀρχικῆς κοινότητος ἡ Ἐκκλησία, κατὰ τὸν Ritschl, ἐγκατέλειψεν ἐκείνην, καθ' ἣν ἡ γῆ θὰ εἶναι ἡ σκηνὴ τῆς κυριαρχίας τοῦ Χριστοῦ, ἐνῶ κρατεῖ στερρῶς τὰς πρακτικὰς ἀληθείας περὶ τῆς τελικῆς θείας κρίσεως καὶ περὶ τοῦ χωρισμοῦ τῶν δικαίων ἀπὸ τοὺς ἀπολωλότας, καθὼς καὶ περὶ τῆς τελικῆς παρὰ τῶν δικαίων ἐπιτεύξεως τοῦ ὑψίστου ἀγαθοῦ (Αὐτόθι, σελ. 264). Βλέπομεν, δηλ. καὶ ἐδῶ, εἰς τὴν περὶ ἐσχάτων διδασκαλίαν, ὅτι ὁ Ritschl διατηρεῖ μόνον ὅ,τι ταιριάζει εἰς τὸν ἠθικὸν ὀρθολογισμόν του—τὸ ὑψιστὸν ἀγαθὸν καὶ τὴν τελικὴν κρίσιν. Μὲ τὴν τύχην τῆς ἀτομικῆς ψυχῆς καὶ μὲ τὴν καθολικὴν ἀνάστασιν δὲν ἀσχολεῖται, διότι δι' αὐτὸν αἱ διδασκαλῖαι αὗται ἀνήκουν εἰς τὴν μεταφυσικὴν, τὴν ὁποίαν ὁ Ritschl εἶτε ἀπορρίπτει εἶτε ἠθελημένως ἀγνοεῖ. Τὴν προσωπικὴν ζωὴν, κατὰ τὴν διατύπωσιν τοῦ Garvie (ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 140), περιορίζει εἰς τὰς πνευματικὰς λειτουργίας. Κατὰ συνέπειαν θέτει, χωρὶς νὰ τὸ ἐπιδιώκῃ, ἐν ἀμφιβόλῳ τὴν ἐνότητα καὶ ταυτότητα τοῦ Ἐγῶ, τὴν δυνατότητα τοῦ χαρακτῆρος καὶ τὴν βεβαιότητα τῆς ἀθανασίας.

*
* *

Ἀναγινώσκων τις τὸ ἔργον τοῦ μεγάλου τούτου προτεστάντου θεολόγου αἰσθάνεται νὰ τὸν διαπερᾶ ἓνα ρεῦμα πλούσιον θρησκευτικῆς ἐμπειρίας, μίαν βαθεῖαν ἀγάπην διὰ τὸν Χριστὸν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν. Πλὴν ὅμως, ἡ προσπάθεια τοῦ Ritschl πρὸς ἐκσυγχρονισμόν τοῦ χριστιανικοῦ μυστηρίου μὲ τὴν βοήθειαν τῆς καντιανῆς φιλοσοφίας περὶ τοῦ πρακτικοῦ λόγου ὠδήγησεν αὐτὸν εἰς διατυπώσεις, ἐντὸς τῶν ὁποίων, κατὰ τὸν Garvie (ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 315), ὁ Θεὸς χάνεται ἐντὸς τῆς βασιλείας Του, ὁ Χριστὸς ἐντὸς τῆς κλήσεώς Του καὶ ἡ ψυχὴ ἐντὸς τῶν λειτουργιῶν της. Ἡ ἄφεςις τῶν ἁμαρτιῶν καὶ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ὀρθῶς ἐξήρθησαν ὑπὸ τοῦ Ritschl ὡς τὸ κέντρον τοῦ σωτηριώδους ἔργου τοῦ Χριστοῦ. Παρὰ ταῦτα, ἡ ἀποψὶς του ὑστερεῖ εἰς κατανόησιν ἐκ τινος βαθυτέρας πηγῆς τοῦ μεγέθους τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ πλούτου τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ.

Γενικῶς, τὴν συμβολὴν τοῦ Ritschl εἰς τὴν θεολογίαν δύναται τις νὰ ἐκτιμήσῃ, ἂν συγκρίνῃ τὴν σκέψιν του πρὸς μίαν ξηρὰν καὶ ἀποστεωμένην προτεσταντικὴν ὀρθοδοξίαν καὶ πρὸς τὸν πανθεῖζοντα συναισθηματισμόν τοῦ Schleiermacher ἀφ' ἑνός, ἀναλογισθῆ δὲ τὰς νέας ὑποχρεώσεις, ἃς ἐπέβαλεν εἰς τὸν χριστιανισμόν ἡ βιομηχανικὴ ἐπανάστασις ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰῶνος. Ἀπὸ τῆς τελευταίας ταύτης ἀπόψεως τῶν ὑποχρεώσεων τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τῆς θεολογίας ἐναντι τῶν συγχρόνων κοινωνικῶν ζυμώσεων ἡ μελέτη τῆς σκέψεως τοῦ Ritschl δύναται νὰ ἀποβῆ λίαν χρήσιμος.